

Χώροι κοινωνικής αναταραχής Μελέτη περίπτωσης: Τα Εξάρχεια, 1974-2024

Πολυτεχνείο Κρήτης

Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

Ερευνητική Εργασία

Ακαδημαϊκό έτος: 2023-2024

Επιβλέπων Καθηγητής: Νικόλαος Σκουτέλης

Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Αθανάσιος Μουτσόπουλος (ΕΜΠ)

Φοιτητής: Αριστείδης Ζαμπετάκης

2024

Πίνακας Περιεχομένων

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	2
ΟΙ ΣΥΝΝΕΤΕΥΞΙΑΖΟΜΕΝΟΙ:.....	3
Α' ΣΚΕΛΟΣ: ΤΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΕΞΑΡΧΕΙΩΝ.....	4
Α) ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΞΑΡΧΕΙΩΝ.....	4
Β) ΤΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΕΤΕΡΟΤΟΠΙΑΣ ΠΟΥ ΠΑΡΟΥΣΙΑΖΟΝΤΑΙ ΣΤΑ ΕΞΑΡΧΕΙΑ.....	10
Β' ΣΚΕΛΟΣ: ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΑΤΑΡΑΧΕΣ ΣΤΑ ΕΞΑΡΧΕΙΑ.....	13
Α) ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΣΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΕΞΑΡΧΕΙΩΝ (1974-2024)	13
1 ^η περίοδος των Εξαρχείων 1974 έως 1986: Τα θεμέλια των αντιστασιακών Εξαρχείων	13
2 ^η περίοδος των Εξαρχείων '86 έως '95: Πολιτική αστάθεια και παγίωση της αντικουλτούρας	22
3 ^η περίοδος των Εξαρχείων 1995 έως 2008: Η άνοδος του νεοφιλελευθερισμού και η πολιτισμική εναλλακτική των Εξαρχείων.....	27
4 ^η περίοδος των Εξαρχείων από το 2008 έως το 2015: Η περίοδος της κρίσης και η ενίσχυση των Εξαρχείων	32
5 ^η περίοδος των Εξαρχείων από το 2015 έως το 2024: Η αλλαγή των Εξαρχείων στην «μεταμνημονιακή» εποχή	36
Β) Η ΧΡΗΣΗ ΟΥΣΙΩΝ ΣΤΑ ΕΞΑΡΧΕΙΑ	38
ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ	42
ΠΗΓΕΣ.....	45
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:	45
ΠΡΟΠΤΥΧΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ (ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ/ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ/ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ):	47
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ (ΠΤΥΧΙΑΚΕΣ):	48
ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ:	49
ΆΡΘΡΑ.....	50
ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ:	55
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ:	56

Εισαγωγή

Η παρούσα ερευνητική εργασία έχει στόχο την καταγραφή και ανάλυση των κοινωνικών αναταραχών στην περιοχή των Εξαρχείων με έμφαση στην χωρική διάστασή τους. Τα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα τα οποία προκύπτουν με πυρήνα τα Εξάρχεια, απασχολούν συνεχώς την κοινή γνώμη, ενώ τα μέσα μαζικής ενημέρωσης ανέκαθεν εμπεριείχαν φορτισμένο χαρακτήρα από πολιτικές απόψεις και στοχεύσεις. Επομένως, η αντικειμενική καταγραφή των γεγονότων που διαδραματίστηκαν από την πτώση της Χούντας μέχρι και σήμερα αποτελεί ένα σύνθετο ζήτημα διότι οι διαθέσιμες αξιόπιστες πηγές είναι περιορισμένες, ενώ οι υπάρχουσες καταγραφές και αναλύσεις των γεγονότων, διακατέχονται από στοιχεία υποκειμενικότητας. Τα Εξάρχεια παραμένουν ένας πυρήνας με έντονη κινητικότητα και συνεχώς απασχολούν την κοινή γνώμη στο επίπεδο των κοινωνικών εντάσεων και εκτονώσεων. Γι' αυτό, στην εργασία αυτή, θα επιχειρηθεί η ανάλυση της ιστορικής εξέλιξης των αντιδράσεων, αλλά και θα δοθεί έμφαση στην δημιουργία και εδραίωση θεωρητικών εργαλείων για την κατανόηση των φαινομένων.

Παράλληλα, για την ολοκληρωμένη αντιμετώπιση των ζητημάτων επιλέχθηκε η διενέργεια συνεντεύξεων, με στόχο την καταγραφή της προφορικής ιστορίας και την ανάδειξη συγκεκριμένων πτυχών των εντάσεων στα Εξάρχεια. Τα άτομα τα οποία επιλέχθηκαν για τις συνεντεύξεις, αποτέλεσαν πρωταγωνιστικές μορφές ανά δεκαετία στην εξέλιξη των Εξαρχείων, καθώς ενεπλάκησαν, είτε άμεσα ή έμμεσα, σε κοινωνικές αναταραχές. Ταυτόχρονα, ορισμένοι εξ αυτών διατηρούν μια συνεχόμενη παρουσία μέχρι και σήμερα στην περιοχή, είτε με ενεργό ρόλο είτε με τον ρόλο του παρακολουθητή.

Τέλος, η ερευνητική εργασία προσδοκά να καταστήσει σαφή τον διαχωρισμό μεταξύ των γεγονότων και των ιστορικών περιόδων τα οποία εμφανίζονται στα Εξάρχεια. Ακόμη, η χωρική πραγμάτωση των κοινωνικών αναταραχών φέρνει στο προσκήνιο ποικίλες παθογένειες της ελληνικής κοινωνίας αλλά και την αντιμετώπιση αυτών των ζητημάτων από την πολιτεία, όπως την χρήση ουσιών, την εγκληματικότητα και το μεταναστευτικό πρόβλημα. Η έμφαση στο δίπολο «δράση-αντίδραση», το οποίο επικρατεί στην ανάλυση γύρω από τα φαινόμενα στα Εξάρχεια, αποσκοπεί στην εναντίωση καθολικών λογικών για την προσέγγιση των φαινομένων αλλά και την απομάκρυνση από λογικές ρομαντικοποίησης των πολιτικών πρακτικών που εφαρμόστηκαν στην περίοδο μελέτης.

«Τα Εξάρχεια το λέει η λέξη, είναι έξω από την αρχή. Έξω από την Εξουσία. Είναι λέξη πιο μοντέρνα κι απ' την αναρχία.»¹

¹ Παπαζαχαρίου Ε. Ζάχος, Στα Εξάρχεια το 80, Στερέωμα, Αθήνα, 2017 σ.149

Οι συνεντευξαζόμενοι:

Τέος Ρόμβος:

Συγγραφέας, μεταφραστής, καλλιτέχνης, εκδότης βιβλίων και περιοδικών, ακτιβιστής, πρωτοπόρος στο κίνημα των Εξαρχείων.

Ιωάννης Ραουζαίος:

Κριτικός κινηματογράφου, μουσικός, αρθρογράφος, συγγραφέας, μέλος συλλογικοτήτων και κοινωνικών χώρων, ένας από τους ιδρυτές του αυτοδιαχειριζόμενου στεκιού Nosotros και του indie free festival.

Τάσος Σαγρής:

Ποιητής, διοργανωτής εκδηλώσεων, d.j. και video artist ένας από τους ιδρυτές του αυτοδιαχειριζόμενου στεκιού Nosotros και του indie free festival και το τελευταίο διάστημα δραστηριοποιείται στο θέατρο Εμπρός.

Νεκτάριος Παπαδημητρίου:

Ερευνητής και συλλέκτης, ασχολείται με την πρωτοποριακή μουσική, την Sound Art και το underground και ιδιοκτήτης δισκοπωλείου.

Νώντας Σκυφτούλης:

Αντιεξουσιαστής και ένας από τους ιδρυτές της "Αντιεξουσιαστικής Κίνησης" (Α.Κ.) και του αυτοδιαχειριζόμενου στεκιού Nosotros.

Νίκος Κατσιαούνης:

Συγγραφέας, μεταφραστής, αρθρογράφος, εκδότης και μέλος συλλογικοτήτων.

Α' Σκέλος: Τα θεωρητικά και ιστορικά εργαλεία για την ανάλυση των Εξαρχείων
Α) Αναφορά στην εξέλιξη της Αθήνας μετά την μεταπολίτευση και στην πολιτική ταυτότητα των Εξαρχείων.

Η Αθήνα βάσει των, εκ των ουκ άνευ, χαρακτηριστικών της, αποτελεί μια σύγχρονη μητρόπολη και εμφανίζει αντίστοιχα χαρακτηριστικά. Ωστόσο, η Αθήνα δεν αποτελούσε από πάντα μια μητρόπολη όπως οι αντίστοιχες ευρωπαϊκές ή αμερικανικές πόλεις από το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα αλλά αναδείχθηκαν τα μητροπολιτικά χαρακτηριστικά της στο δεύτερο μισό του αιώνα, ενώ ακόμα στην πρόσφατη ιστορία της εξελίσσεται και διαρθρώνει αυτά τα χαρακτηριστικά στοιχεία. Εντός του πλαισίου ανάπτυξης μια πόλης-μήτρα εμφανίζονται ιδιομορφίες και αντικρουόμενες καταστάσεις μέσα στον ιστό της πόλης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η γειτονιά των Εξαρχείων καθώς είναι μια περιοχή η οποία ανέπτυξε αντικομφορμιστικά γνωρίσματα εντός των αστικών συσχετισμών της πόλης.

2. Αποκατάσταση της Δημοκρατίας, Σύνταγμα 24 Ιουλίου 1974

Μετά το τέλος της δικτατορίας, η Αθήνα προέβη σε σημαντικές πολιτικές και οικονομικές αλλαγές. Η στροφή της οικιστικής ανάπτυξης προς τα προάστια, η καθολική τυποποίηση της πολυκατοικίας, η υποβάθμιση του κέντρου, η αλλαγή της πολεοδομίας και η οικονομική άνθηση της εποχής, αποτέλεσαν κινητήριες δυνάμεις για την αλλαγή της μορφής της Αθήνας τα επόμενα 30 χρόνια που ακολούθησαν. Τα παραπάνω είχαν σημαντικό αντίκρουσμα στην διαμόρφωση της οικονομίας και των πολιτικών συσχετισμών στην Ελλάδα. Ο ρόλος των Εξαρχείων μέσα σε αυτό το κλίμα είχε ανέκαθεν κριτικό χαρακτήρα. Η συνθήκη που δημιουργήθηκε στα Εξάρχεια ήταν και αυτή ένα αποτέλεσμα αυτών των αλλαγών, καθώς βρίσκονται στο κέντρο της Αθήνας, δίπλα στα Πανεπιστήμια, με έντονη εμπορική δραστηριότητα, γεμάτα νέους και σε επαφή με νέες ριζοσπαστικές ιδέες.

Τα Εξάρχεια από την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους αποτελούν ένα σημαντικό τμήμα του ιστορικού κέντρου της Αθήνας καθώς άνθισαν και παρήκμασαν μαζί με την ευρύτερη περιοχή του κέντρου διαχρονικά. Από την δεκαετία του '60 ξεκίνησε η βίαιη μεταλλαγή τους από μια ιστορική γειτονιά σε έναν πυρήνα ανοικοδόμησης και αλλοίωσης της μορφής τους. Η τυποποίηση της πολυκατοικίας σε συνδυασμό με το σύστημα της αντιπαροχής οδήγησαν στην περίοδο της μαζικής ανακατασκευής γειτονιών σύμφωνα με τις, σύγχρονες για την εποχή, τάσεις και ανάγκες. Τα αποτελέσματα της «ανάπτυξης» αυτής ήταν η μείωση των κοινόχρηστων χώρων και των χώρων πρασίνου, η εγκατάλειψη προσπάθειών προστασίας του ιστορικού αποθέματος και η ανάγκη για νέες πολεοδομικές μελέτες, καθώς το υφιστάμενο δίκτυο αδυνατούσε να ανταποκριθεί στις καινοφανείς ανάγκες. Γύρω από το Πολυτεχνείο άρχισαν να αναπτύσσονται νέες λειτουργίες, όπως φροντιστήρια, καφετέριες και νυκτερινοί χώροι, ενώ, από την από την πλευρά της οδού Σόλωνος, τα κτήρια γραφείων εξαπλωνόντουσαν. Τα Εξάρχεια από μια γειτονιά αμιγούς κατοικίας, τη δεκαετία του '50 φτάνουν σε μια συνθήκη καθολικής αλλαγής του χαρακτήρα τους έως τα τέλη του '70, όπου μειώνεται καταλυτικά ο αδόμητος χώρος.²

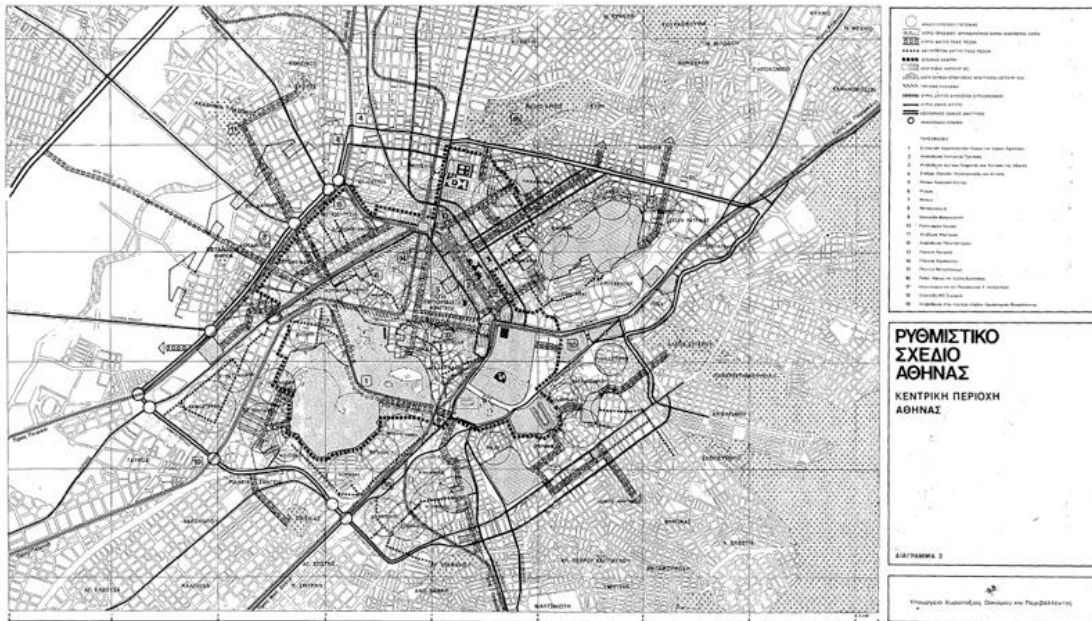
3. Εξάρχεια 1970

² Τσαγκαράτος Σπύρος, Πολεοδομικά τετράδια, Νεφέλη, Αθήνα 2001 σ13-19

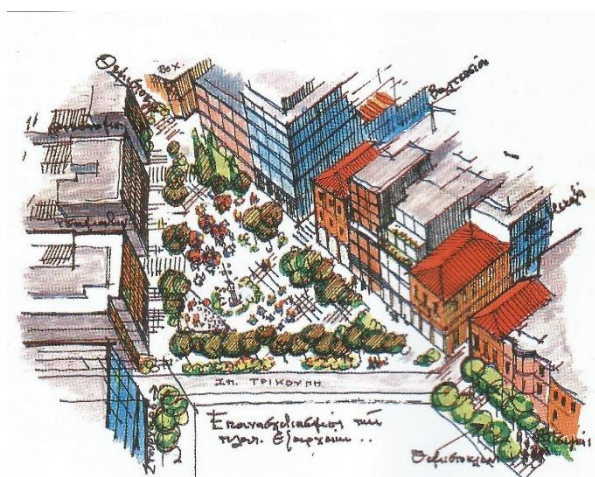
4. Το εξώφυλλο του Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθήνας

Το 1985, τα Εξάρχεια αποτελούν μια αρκετά υποβαθμισμένη περιοχή σε αντίθεση με σήμερα καθώς η αξία γης ήταν χαμηλή και αποτελούσαν κέντρο διακίνησης ναρκωτικών. Η κυβέρνηση του ΠΑ.ΣΟ.Κ. θέτει στόχο την χωροταξική αναβάθμισή της, με την εκπόνηση του Ρυθμιστικού Σχεδίου Αττικής (ΡΣΑ) για τον εξευγενισμό της περιοχής. Ο τότε Υπουργός του ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. Ε. Κουλουμπής, με την συμβολή του προκατόχου του Α. Τρίτση, αποβλέπουν στην βελτίωση των συνθηκών κατοίκησης στα Εξάρχεια, επίλυσης αστικών ζητημάτων και μετεξέλιξη της περιοχής, στο πρότυπο της γειτονιάς της Πλάκας. Κατά το παράδειγμα της Πλάκας (1980 με 1985) προβλεπόταν η άμεση απομάκρυνση των νυχτερινών μαγαζιών, η ενίσχυση πολιτισμικών δραστηριοτήτων, η αισθητική αναβάθμιση του κτηριακού συνόλου και η γειτνίαση των αρχαιολογικών χώρων με χώρους κατοίκησης. Σχετικά με την πλατεία Εξαρχείων, προβλεπόταν η σύνδεσή της με το Αρχαιολογικό Μουσείο, μέσω πεζοδρόμων, καθώς και η φωταγώγησή της, με απώτερο στόχο την απομάκρυνση των αναρχικών στοιχείων και των χρηστών από αυτή.

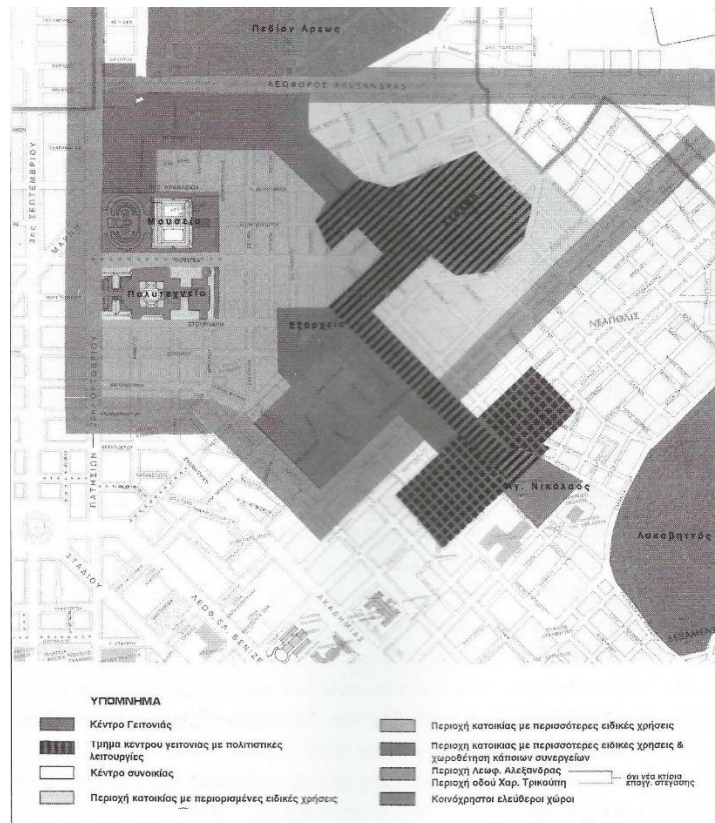
5. ΡΣΑ 1983 για το κέντρο της Αθήνας

Η πρόταση του ΡΣΑ έχαιρε της υποστήριξης από τους αρμόδιους φορείς, υπηρεσίες, δημοτική αρχή και κατοίκους, ενώ, σε συνδυασμό με την πολιτική βούληση της κυβερνητικής πλειοψηφίας, το σχέδιο εφαρμογής θα ξεκινούσε άμεσα. Ωστόσο, η εισβολή των ΜΑΤ στην Πλατεία Εξαρχείων πάγωσε το σχέδιο υλοποίησης του έργου και την σχετική ενημέρωση των πολιτών, αναφορικά με τα προγράμματα βελτιστοποίησης της περιοχής. Στόχος των δυνάμεων καταστολής ήταν η απομάκρυνση των αναρχικών από την περιοχή και συγκεκριμένα από την Πλατεία. Αποτέλεσμα του αυστηρού καθεστώτος αστυνόμευσης στην περιοχή, ήταν η δυσπιστία των πολιτών απέναντι στο κράτος για τις μεθόδους εφαρμογής των σχεδίων υλοποίησης στην περιοχή αλλά και η γενικότερη υποβάθμιση του ΡΣΑ στο δημόσιο διάλογο.³

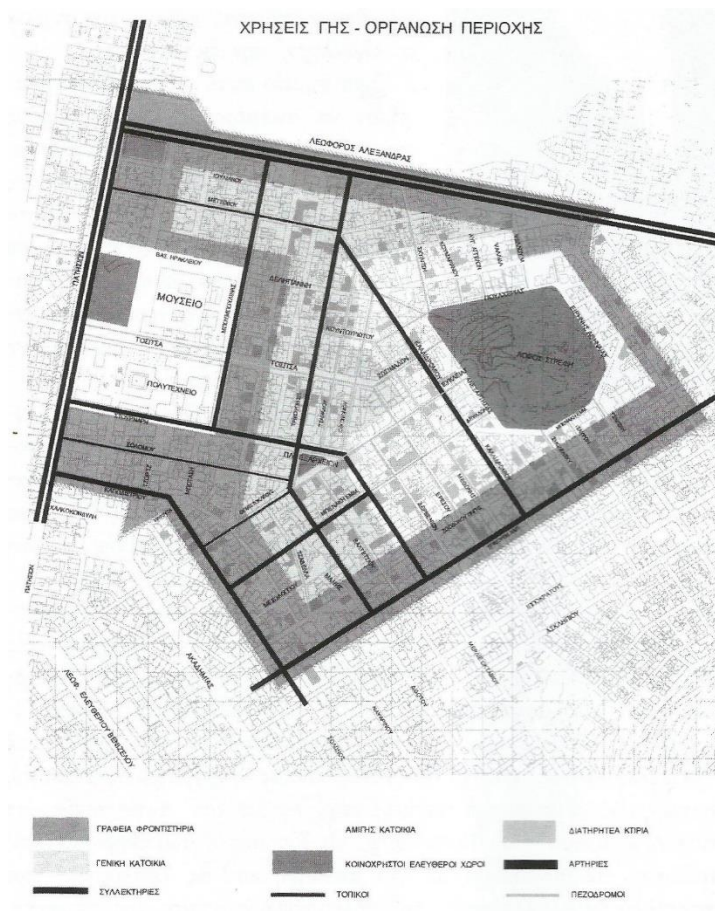

6. Άποψη της πλατείας ΡΣΑ

³ Τσαγκαράτος Σπύρος, Πολεοδομικά τετράδια, Νεφέλη, Αθήνα 2001 σ25-57

7. Χωροθέτηση κατοικίας ΡΣΑ

8. Χρήσεις γης ΡΣΑ

Από τα τέλη της δεκαετίας του '80 εμφανίζονται οι πρώτες πολεοδομικές επεμβάσεις στα Εξάρχεια αλλά με ήπιο χαρακτήρα, μιας και το σχέδιο ανάπτυξης στην περιοχή, υποσκελίζεται σημαντικά. Ο πολιτικός χαρακτήρας της περιοχής ενισχύεται ακόμα περισσότερο καθώς οι προτάσεις για την αναμόρφωση της περιοχής ταυτίζονται με πολιτικές μεθοδεύσεις ή ως τρόπος συγκάλυψης της αστυνομικής βίας στην περιοχή, με αποτέλεσμα την αντιμετώπιση του ΡΣΑ ως σχέδιο περαιτέρω υποβάθμισης της περιοχής.

9. Τελική πρόταση ανάπτυξης ΡΣΑ

B) Τα ζητήματα ετεροτοπίας που παρουσιάζονται στα Εξάρχεια

Ως επακόλουθο των μητροπολιτικών χαρακτηριστικών της Αθήνας έχουμε και την δημιουργία ετεροτοπιών, χώρων δηλαδή ετερότητας μέσα στην πόλη, με έμφαση στην έκφραση αποκλινουσών συμπεριφορών. Μια τέτοια περίπτωση αποτελούν τα τεκταινόμενα που πραγματοποιούνται στα Εξάρχεια καθώς η συσσώρευση αναρχικών, ελευθερικών και αντιεξουσιαστικών πρακτικών, δημιούργησαν μια γειτονιά «μαύρο πρόβατο», για το πολιτικό σύστημα. Παράλληλα, διάφορες ομάδες που δραστηριοποιούνται στην περιοχή, κατάφεραν να μετατρέψουν τα Εξάρχεια σε έναν πυρήνα αντικουλτούρας, ο οποίος εξέπεμπε την εικόνα μιας ιδιάζουσας και συνάμα ελεύθερης διαδικασίας διεκδίκησης, για την αστική ζωή της Αθήνας.

Η έννοια της ετεροτοπίας εισήχθη από τον Foucault το 1967 και εκδόθηκε σχετικό κείμενο πρώτη φορά το 1984 με τον τίτλο «Περί των Άλλων Χώρων» στο αρχιτεκτονικό περιοδικό *Architecture-Mouvement-Continuité*. Συγκεκριμένα, η έννοια της ετεροτοπίας αναφέρεται σε προνομιούχους, ιερούς ή απαγορευμένους τόπους, οι οποίοι λειτουργούν ως χώροι εξουσίας και ελέγχου. Οι τόποι αυτοί, διαφέρουν από την κυρίαρχη κοινωνική και χρονική πραγματικότητα, δημιουργώντας καινούργιες εμπειρίες και σχέσεις εξουσίας. Η έννοια των ετεροτοπιών αναδεικνύει τη αλληλεπίδραση μεταξύ χώρου, εξουσίας και ταυτότητας στην σύγχρονη πόλη.⁴

Οι ετεροτοπίες υπόκεινται σε 6 βασικές αρχές:

- Οι ετεροτοπίες χωρίζονται στους χώρους κρίσης (όπως, χώροι ιεροί ή απαγορευμένοι ή προνομιακοί) και στους χώρους απόκλισης, δηλαδή, χώροι αποκλινουσών συμπεριφορών.
- Οι ετεροτοπίες έχουν δυνητικά μεταβαλλόμενη θέση στην κοινωνία και λειτουργία.
- Οι ετεροτοπίες ενέχουν τοποθεσίες με διαφορετικές και αντικρουόμενες λειτουργίες.
- Οι ετεροτοπίες μέσα στην κατασκευή τους, διατρέχονται από διαφορετικές μορφές χρονικότητας.
- Οι ετεροτοπίες έχουν ως προϋπόθεση ένα σύστημα ελέγχου που ορίζει την είσοδο και την έξοδο σε αυτές.
- Οι ετεροτοπίες πραγματοποιούν λειτουργίες στο χώρο, οι οποίες διακρίνονται μεταξύ λειτουργιών ψευδαίσθησης και ανταμοιβής.

⁴ Ιωάννου Δημήτριος, Εξάρχεια 1974-2004 : Σχεδιάσματα μιας Ντελεζιανής γεωγραφίας, Διδακτορική εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2016 σ296-302

Η μεταφορά των παραπάνω αρχών στην αστική κλίμακα της πόλης, με συμπλήρωμα τις ύστερες θεωρίες του Foucault, σχετικά με το χώρο και την εξουσία και η προσέγγιση των Εξαρχείων ως μια ετεροτοπία, μας οδηγούν στις ακόλουθες συνδέσεις/υποθέσεις:

- Τα Εξάρχεια συνιστούν μια ετεροτοπία της "απόκλισης", χωρίς να αποτελούν γκέτο, καθώς εκλείπει ο βίαιος εγκλεισμός ή ο εξαναγκαστικός αποκλεισμός. Αντιθέτως, αποτελούν μια ετεροτοπία καθώς συγκροτείται το κοινωνικό συναρμολόγημα που τα περιβάλλει. Αν και υπάρχει μια αυξημένη χωρική συγκέντρωση αποκλινουσών συμπεριφορών, αυτή η συνθήκη απορρέει τόσο από εσωτερική επιλογή, όσο και από εξωτερικό στιγματισμό. Οι ομάδες των Εξαρχείων συνειδητά επιλέγουν να εμφανίζουν αυτόν τον αστικό θύλακα ως αποκλίνουσα περιοχή, ενώ παράλληλα υφίσταται σε εξωγενές στίγμα, ως τμήμα της κοινωνικής διαχείρισης του διαχωρισμού και της ενίσχυσής του.⁵
- Η δυνητική συνέχιση της απόκλισης επιβεβαιώνει την επόμενη αρχή για την περιοχή των Εξαρχείων. Συγκεκριμένα, η περιοχή κράτησε τον χαρακτήρα της ετεροτοπίας, επιλέγοντας είτε να αποδώσει έμφαση στον πολιτικό είτε στον πολιτισμικό πυρήνα της, κατά περίπτωση. Επίσης, στα Εξάρχεια παράγονται εσωτερικές μεταλλάξεις που ανταποκρίνονται σε ευρύτερες κοινωνικές εξελίξεις, όπως η εγκαθίδρυση του μετανεωτερικού τρόπου ζωής. Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα Εξάρχεια εντάχθηκαν πλήρως στον κοινωνικό χώρο, συντηρώντας τον χαρακτήρα της αντικουλτούρας και του underground ως ταυτοτικό και μετατράπηκαν σε έναν μηχανισμό κοινωνικοποίησης των νέων.⁶
- Τα Εξάρχεια λόγω της προνομιακής θέσης τους (ως προς την γεωγραφία τους) αλλά και της πυκνότητας κατοίκησής τους, εμφανίζουν ετερόκλητες λειτουργίες, από εμπορικές έως συνδικαλιστικές.⁷
- Στα Εξάρχεια εμφανίζονται διαφορετικές μορφές χρονικότητας καθώς, εντός τους, παρατηρούνται ποικίλες δράσεις διαφορετικού χρονικού και αντιληπτικού ορίζοντα. Από την αμφισβήτηση του κυρίαρχου μοντέλου «εργασία - ελεύθερος χρόνος» μέχρι την τοπιακή χρονικότητα των κέντρων νυχτερινής διασκέδασης (με την χρήση διάφορων ουσιών και αλκοόλ), διαφαίνεται μια ιδιόζουσα συνθήκη χρονικής ετερότητας από την

⁵ Όπως παραπάνω

⁶ Όπως παραπάνω

⁷ Όπως παραπάνω

υπόλοιπη Αθήνα, ως προς την συμπύκνωση των παραπάνω στοιχείων αλλά και ως προς την κλίμακα δράσης τους.⁸

- Τα Εξάρχεια, ως συνθήκη, βασίστηκαν αρκετά στην έννοια της τοπικότητας ως μετουσίωση του φαντασιακού αλλά και στην δημιουργία ενός εσωτερικού συστήματος. Με επίκεντρο την πλατεία, παρατηρείται μια συνθήκη διαχωρισμού (και ίσως εσωστρέφειας) από την υπόλοιπη περιοχή του κέντρου. Από την μια δεν παρατηρείται ένας τεχνητός μηχανισμός διαχωρισμού των ανθρώπων ωστόσο, από την άλλη, παρατηρούνται κοινωνικοί μηχανισμοί, οι οποίοι φιλτράρουν τον πυρήνα των Εξαρχείων (π.χ. ντύσιμο, εμφάνιση, μουσικές επιλογές, κώδικας συμπεριφοράς).⁹
- Βάση των ύστερων αναλύσεων του Foucault μπορούμε να αντικαταστήσουμε το δίπολο «ψευδαισθήσης – ανταμοιβής» με ένα άλλο δίπολο «ψευδαισθήσης – εκφοβισμού», καθώς δεν αλλοιώνεται ο συλλογισμός και βασίζεται σε μεταγενέστερες επεξεργασίες. Αν και τα Εξάρχεια συνιστούν έναν εξιδανικευμένο τόπο που αποβλέπει στην αντικατάσταση του κυρίαρχου κοινωνικού μοντέλου, εμφανίζονται ως ένα αντιπαράδειγμα, καθώς απεικονίζονται ως ένα κέντρο παραβατικότητας και ανομίας.¹⁰

Κατά μια «συνθήκη», τα Εξάρχεια αποτελούν έναν μηχανισμό παραγωγής ετερόκλητων στοιχείων. Οι έντονες αντιπαραθέσεις που προβάλλουν τα Εξάρχεια μεταξύ «πρέπον και απρεπές», «συμβατικού και αντισυμβατικού», «κοινωνικού και αντικοινωνικού », καθιστούν την περιοχή ως έναν τόπο συνάρθρωσης πολιτών και εξουσίας. Ο αστικός αυτός θύλακας, έχει ως αποτέλεσμα την παραγωγή ριζοσπαστικών δομών και εναντιώνεται στην υπόλοιπη πόλη, όχι μόνο με την παραγωγή των εσωτερικών του (πολιτικών και πολιτισμικών) προϊόντων αλλά και με την παραγωγή αυτών των ίδιων των δίπολων.^{11, 12}

⁸ Όπως παραπάνω

⁹ Όπως παραπάνω

¹⁰ Όπως παραπάνω

¹¹ Όπως παραπάνω

¹² Σταυρίδης, Σ., «Ο χώρος της τάξης και οι ετεροτοπίες», Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006 σ.150.

Β' Σκέλος: Οι κοινωνικές αναταραχές στα Εξάρχεια

Α) Οι ιστορικές περίοδοι στην εξέλιξη των Εξαρχείων (1974-2024)

1^η περίοδος των Εξαρχείων 1974 έως 1986: Τα θεμέλια των αντιστασιακών Εξαρχείων

Η πρώτη περίοδος των Εξαρχείων αναφέρεται κυρίως στο φρενήρες κλίμα αναστάτωσης που επικρατεί στην Αθήνα μετά την πτώση της χούντας. Οι άνθρωποι αποκτούν ξανά την ελευθερία τους και ο αγώνας κατά της δικτατορίας συνεχίζεται στα δικαστήρια και με πολλές κινητοποιήσεις. Η νέα κυβέρνηση της Εθνικής Ενότητας του Κωνσταντίνου Καραμανλή ήταν πιο ελαστική από τους προκατόχους της, καθώς νομιμοποίησε την λειτουργία του Κομμουνιστικού Κόμματος και προέβη σε σημαντικές μεταρρυθμίσεις για την αποκατάσταση της δημοκρατίας, αν και δεν κατέστρεψε τους φακέλους των αγωνιστών που είχαν δημιουργηθεί. Ήδη υπήρξαν νέοι ξεσηκωμοί και εντάσεις καθώς η άλλοτε σχετική ή καθολική ατιμωρησία από το δικαστικό σύστημα των πραξικοπηματιών, πυροδοτούσε την εξαγρίωση των πολιτών. Τα Εξάρχεια αποτέλεσαν πυρήνα σύγκρουσης και κοινωνικής αναταραχής διότι ήταν ορμητήριο ιδεών και νέων κοινωνικών αιτημάτων, καθώς εντός τους, οι πολιτικές ομάδες, παρήγαγαν ριζοσπαστικό λόγο και οργάνωναν τις επικείμενες δράσεις τους, σε τοπικό επίπεδο.¹³

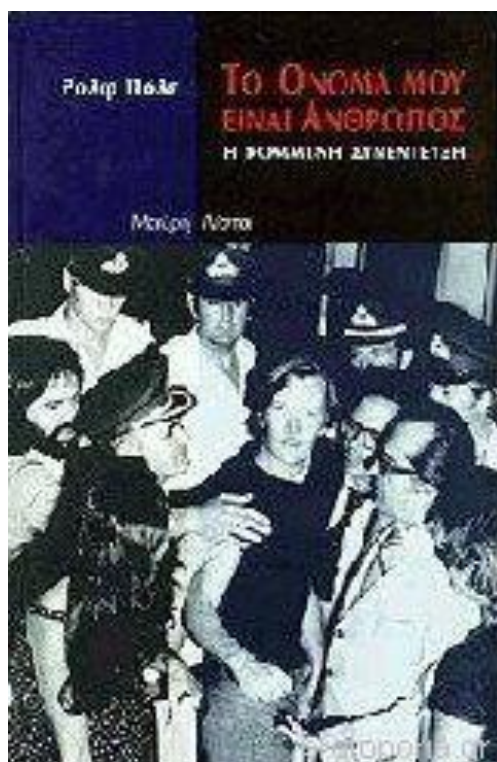

10. Πρωτοσέλιδο της εποχής

Ο Τέος Ρόμβος περιγράφει την κατάσταση ως εξής: «Το 74 τελειώνει η χούντα που είναι κάτι πραγματικά ασύλληπτο, φαντάσου δηλαδή να είσαι εν υπνώσει όλο το 24ωρο και να ξυπνάς και να μην μπορείς να σηκωθείς, δεν είναι μόνο ότι σου επιβάλλουν πράγματα αλλά και το ότι δεν έχεις φωνή. ... Γυρίζω το 74 όταν γίνεται ξανά δημοκρατία στην χώρα και βλέπω πραγματικά ένα κόσμο σε παραλήρημα, είναι δηλαδή οι άνθρωποι εκτός εαυτού, ζουν την απόλυτη ελευθερία. Υπάρχει μια διαρκής καθημερινή νότα εορταστική».

¹³ Βαμβακάς Βασίλης, Παναγιωτόπουλος Παναγής, Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80, κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό λεξικό, Επικεντρο, Αθήνα 2014 σ35

Ταυτόχρονα, εμφανίζονται τα πρώτα κοινόβια μετά την μεταπολίτευση στα Εξάρχεια και ξεκινούν νέοι αγώνες για τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των πολιτών. Συγκεκριμένα, ένα από τα πρώτα κοινόβια στην Ελλάδα ήταν στην οδό Μπενάκη 87 και έγινε το 1976 με έναν από τους συμμετέχοντες, τον Τέος Ρόμβο.¹⁴ Το συγκεκριμένο κοινόβιο αποτελεί σημαντική στιγμή για την ιστορία των Εξαρχείων καθώς ήταν ένας από τους πρώτους πολιτικούς χώρους ζύμωσης της περιοχής και συνιστούσε έναν πόλο έλξης για τις νεαρές ηλικίες (δημιουργώντας μια συνθήκη ετεροτοπίας με την δικιά της χρονιότητα και πολιτισμικά στοιχεία). Η λεγόμενη «επιτροπή για τον Rolf Pöhl»¹⁵, η οποία δημιουργήθηκε μέσα από το κοινόβιο, με στόχο την μη έκδοση του συλληφθέντα αναρχικού και ακτιβιστή στις γερμανικές αρχές, από τις οποίες είχε εκδοθεί ένταλμα σύλληψης για συμμετοχή σε εγκληματική οργάνωση, αποτέλεσε έναυσμα για μετέπειτα κινητοποιήσεις αναρχικών και αναρχοκομμουνιστών στην περιοχή αλλά και για τις κινητοποιήσεις για την φυλάκιση των πραξικοπηματιών.¹⁶

11. Βιβλίο του Ρόλφ Πόλε με φωτογραφία από την Δίκη του στην Αθήνα

12. Εφημερίδα της εποχής για την έκδοση του Πόλε στην Γερμανία

¹⁴ Ελευθεροτυπία 31/7/1976 («59 συλλήψεις και επεισόδια για τον Πόλε») και 18/8/1976 («Επεισόδια, συλλήψεις στην εκδήλωση για τον Πόλε»)

¹⁵ Ο Rolf Ludwig Pöhl ήταν Γερμανός ακτιβιστής και καταζητούμενος στη Γερμανία ως μέλος της εγκληματικής οργάνωσης «Φράζια Κόκκινος Στρατός». Συνελήφθη τον Ιούλιο του 1976 από τις ελληνικές αρχές με στόχο την έκδοση του στην Γερμανία. Το Συμβούλιο Εφετών Αθηνών απέρριψε την έκδοση του καθώς έκρινε ότι αγωνίζεται υπέρ της ελευθερίας και οι κατηγορίες ήταν πολιτικές, ύστερα ο Άρειος Πάγος άσκησε έφεση με αποτέλεσμα την έκδοση του στην Γερμανία.

¹⁶ ΕΘΝΟΣ 21η Απριλίου 1967: Ποιο ήταν το τέλος των πραξικοπηματιών <https://www.ethnos.gr/history/article/204460/21h-apriliou-1967-poiotantotelostonpraxikorphmationpoioipeth-anansthzestasiatoysspitioytoyspoiasaytoktonhsekaipoiosefygeapothermoplhxia> 21.04.2022

Εν συνεχεία ο Τέος Ρόμβος αναφέρει: «Εμείς νοικιάσαμε ένα σπίτι στην Μπενάκη το '76 και κάνουμε αν όχι το πρώτο ένα από τα πρώτα κοινόβια στην Ελλάδα. Ζούμε για ένα χρόνο στο κοινόβιο και προσπαθούμε να το κάνουμε γνωστό, αυτό ήταν εύκολο καθώς έρχεται πολύς κόσμος από την πρώτη ημέρα, 50 με 100 άτομα. Τον Ιούνιο του 1976 έχω την φαινή ιδέα, πήγα να αγοράσω την εφημερίδα Τα Νέα και βλέπω στο πρωτοσέλιδο ότι συνελήφθη ο Rolf Pohle και παθαίνω πλάκα καθώς είναι φίλος μου και λέω στα 4 παιδιά που συμβιώναμε πως κάτι πρέπει να κάνουμε. Αυτή είναι η ιστορία που εκτινάσσει το κοινόβιο και το κάνει έναν πολιτικό χώρο με αποτέλεσμα να δώσει αυτό το παλμό στην ευρύτερη περιοχή των Εξαρχείων. Στην πλατεία ο κόσμος μαζεύεται, κάθεται στο γρασίδι και ακούει μουσική από τον Ν. Άσημο και άλλους. Ο χώρος κατά αυτό τον τρόπο παίρνει έναν χαρακτήρα, καθώς υπάρχει μια ανεκτικότητα σε αυτή την κατάσταση. Από την μία το κοινόβιο και από την άλλη αυτός ο χαρακτήρας της περιοχής, οδηγούν το κόσμο στο να ενδιαφερθεί για τον Rolf Pohle και κάποια στιγμή είχαν μαζευτεί γύρω στα 200 άτομα στο κοινόβιο για να συζητήσουμε για αυτό το θέμα. ... Το κοινόβιο τελείωσε όταν τελείωσε και η υπόθεση Pohle. Από τις πρώτες μέρες μάθαμε ότι απέναντι είχε ενοικιάσει σπίτι η ασφάλεια με στόχο να μας παρακολουθεί».

13. Εμμανουήλ Μπενάκη 87 σήμερα

Την ίδια χρονική περίοδο αναδύεται και το κοινωνικό αίτημα για την άμεση στέγαση κατοίκων και εσωτερικών μεταναστών εξαιτίας της αύξησης του στεγαστικού προβλήματος στην Αθήνα, καθώς τα ενοίκια αρχίζουν να αυξάνονται σημαντικά. Η πρώτη κατάληψη στέγης γίνεται στα Εξάρχεια το 1981 στην οδό Βαλτετσίου 42 και παίρνει το όνομα της οδού.^{17,18} Με εφιαλτήριο αυτή την πρωτοβουλία γίνονται νέες καταλήψεις από πολιτικές ομάδες τα επόμενα χρόνια εντός του κέντρου της Αθήνας, οι οποίες αντιμετωπίζονται από το κράτος με προσαγωγές και εκκενώσεις των χώρων (καθώς οι αποκλίνουσες συμπεριφορές και ο κώδικας συγκρότησης εντός του δεν ήταν αποδεκτός από το κυρίαρχο σύστημα της εποχής), δίνοντας ένα τέλος στο «πρώτο κύμα καταλήψεων στην Αθήνα».¹⁹ Η εικόνα η οποία δημιουργείτε γύρω από την συνθήκη της κατάληψης από τα μέσα ενημέρωσης, προβάλλει αυτούς τους χώρους ως πυρήνες ανομίας και διακίνησης ναρκωτικών ουσιών.^{20,21} Τον Νοέμβριο του 1985 εμφανίζεται το «δεύτερο κύμα καταλήψεων στην Αθήνα» με σημαντικότερες καταλήψεις γύρω από τα Εξάρχεια τις: «Χαριλάου Τρικούπη 91», «κατάληψη του Φωτεινείου» Γ' Σεπτεμβρίου και Πολυτεχνείου και αργότερα το 1988 «Χαριλάου Τρικούπη 170», η τελευταία είχε την συντομότερη διάρκεια λειτουργίας.²²

14. Νικόλας Άσιμος 1981 έξω από την κατάληψη στη Βαλτετσίου

¹⁷ Λέντζα, Ιφιγένεια, Η ιδέα της Αυτοδιαχείρισης: Οι καταλήψεις ιδιωτικών ιδιοκτησιών στην Ελλάδα και οι δυνατότητες νομικής προστασίας των εμπλεκόμενων, Μεταπτυχιακή εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2016 σ. 39-40

¹⁸ Ιωάννου, Δημήτριος, Εξάρχεια 1974-2004 : Σχεδιάσματα μιας Ντελεζιανής γεωγραφίας, Διδακτορική εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2016 σ.334

¹⁹ Εφημερίδα δρόμου «Απατρίς», φύλλο 21, Απρίλιος 2013 https://issuu.com/apatris_news/docs/apatris_21_web

²⁰ Σούζας Νίκος, «στάματα να μιλάς για θάνατο μωρό μου» πολιτική και κουλτούρα στο ανταγωνιστικό κίνημα στην Ελλάδα (1974-1998) Ναυτίλος, Θεσσαλονίκη, 2015 σ82-93

²¹ Ελευθεροτυπία «Εξάρχεια 1984-2007: Η ιστορία ενός ψευδοκράτους», , 2007, έντυπο αρχείο

²² Λέντζα, Ιφιγένεια, Η ιδέα της Αυτοδιαχείρισης: Οι καταλήψεις ιδιωτικών ιδιοκτησιών στην Ελλάδα και οι δυνατότητες νομικής προστασίας των εμπλεκόμενων, Μεταπτυχιακή εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2016 σ. 40-44

15. Κατά την διάρκεια της κατάληψης του Χημείου 1985

16. Πρωτοσέλιδο για το Πόλε δεκαετία 80'

Αυτή η πρώτη εποχή χαρακτηρίζεται από επιρροές από την προηγούμενη κατάσταση του underground, αλλά και από νέες μουσικές αναζητήσεις, καθώς η ψυχεδέλεια το ροκ και το punk πρωτοεισέρχονται στην αντικοουλτούρα.^{23,24} Η αντικοουλτούρα αποτελεί έναν όρο ομπρέλα και περιλαμβάνει όλες τις μη συστημικές για την εποχή αναζητήσεις, από τις νέες μουσικές τάσεις του ροκ που εισέρχονται πλέον μετά την πτώση της χούντας με μεγαλύτερη ελευθερία, την παραγωγή περιοδικών όπως το Τρύπα, το Κούρος αλλά και μια γενικότερη στάση ζωής απέναντι στα κατάλοιπα πουριτανισμού που διακατείχαν την ελληνική κοινωνία, ιδιαίτερα λόγω της χούντας. Κατά την επταετία 1967-1974 εφαρμόστηκε αυστηρή λογοκρισία τόσο στην εισαγωγή ξενόφερτων δίσκων, βιβλίων και περιοδικών, όσο και στην εγχώρια παραγωγή τους. Ως αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής, ήταν η παράνομη χρήση και ανταλλαγή πολιτισμικών προϊόντων κατά την περίοδο της δικτατορίας ενώ, μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, υπήρξε μια μαζική εισροή μουσικών, βιβλίων και ιδεών με τις οποίες η ελληνική κοινωνία δεν είχε έρθει σε τριβή σε αντίθεση με την υπόλοιπη Ευρώπη.

17. Συναυλία Πανκ 1985

²³ Χριστάκης Λεωνίδας Παράβαση, Αναφορές επάνω σε θέματα παραβατικών εκφράσεων στις διάφορες μορφές συμπεριφοράς, συγγραφής και τέχνης, Τυφλόμυγα, Αθήνα 2007 σ90-139

²⁴ Σούζας Νίκος, Πολιτικές και πολιτισμικές διαστάσεις των κοινωνικών κινήματων: Η περίπτωση του ανταγωνιστικού κινήματος στην Ελλάδα (1974-1998) ΕΚΠΑ Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, 2014 σ223-209

Αρχικά το ροκ, το garage ροκ, το punk, η metal, η new wave, το post punk, η ψυχεδέλεια και τα μεγάλα φεστιβάλ της Αμερικής και της Αγγλίας αποτέλεσαν πηγές έμπνευσης για την σχετικά στερημένη μέχρι τότε ελληνική σκηνή και τα Εξάρχεια βρέθηκαν στο κέντρο αυτής της συζήτησης μιας και εκεί άνοιξαν τα νέα μαγαζιά, bar και δισκάδικα με σχετικούς μουσικούς προσανατολισμούς και ακανόνιστες μορφές χρονιότητας λόγω της απόρριψης του μοντέλου εργασία - ελεύθερος χρόνος. Μερικά από αυτά τα μαγαζιά ήταν το Τσαφ, το Οκτάνα, το Mo better, το SWING, η INTΡΙΓΚΑ, το GREEN DOOR, το ΙΡΙΣ, το ΡΟΔΟΝ, στο AN club και το παλιό Φλοράλ.

18. Νέοι στο νυχτερινό μαγαζί Τσαφ 1976

Η περίοδος αυτή ολοκληρώνεται με την μαζική καταστολή την περίοδο του 85-6 μέσα από αστυνομικές επιχειρήσεις στο κέντρο της Αθήνας και με τις διαδηλώσεις φοιτητών και την κατάληψη του τμήματος των χημικών μηχανικών. Επί κυβερνήσεως ΠΑ.ΣΟ.Κ., το 1984 ξεκινάει η αστυνομική επιχείρηση με τίτλο «Αρετή 1»²⁵ και το 1986 η «Αρετή 2»²⁶ με στόχο την μαζική καταστολή στα Εξάρχεια και την ανάπλαση της περιοχής, στο πρότυπο της Πλάκας.²⁷

²⁵ Ιωάννου, Δημήτριος, Εξάρχεια 1974-2004 : Σχεδιάσματα μιας Ντελεζιανής γεωγραφίας, Διδακτορική εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2016 σ.334

²⁶ Η μηχανή του χρόνου Η «Επιχείρηση Αρετή» και «Αβατο ανομίας τα Εξάρχεια». Πότε και πώς βγήκαν αυτές οι φράσεις. Οι «μάχες» της Πλατείας Εξαρχείων στα 80's <https://www.mixanitouxronou.gr/i-epicheirisi-areti-kai-anato-anomias-ta-exarcheia/>

²⁷ Ιωάννου, Δημήτριος, Εξάρχεια 1974-2004 : Σχεδιάσματα μιας Ντελεζιανής γεωγραφίας, Διδακτορική εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2016 σ.334,438

19. Οδομαχίες στη διάρκεια της κατάληψης του Χημείου 1985

Ο Γιάννης Ραουζαίος δηλώνει: «Η επιχείρηση Αρετή ... ήταν μια σειρά επιθέσεων από τις αστυνομικές δυνάμεις και μια συχνή παρουσία, στόχος ήταν ο πιο περίεργος κόσμος των Εξαρχείων».

Εκατοίς και παιδιά Σηταίων να φέρουν μακριά τα κέντρα διακρίσεων από τα σχολεία

«Επιχείρηση Αρετή» με 200 αστυνομικούς

ΕΝΤΥΠΩΣΙΑΚΗ σε έκταση «επιχείρηση» αστυνομική πραγματοποιήθηκε τη νύχτα τη Πέμπτη προς Παρασκευή οι καταδοματικές αρχές, στο πλαίσιο έρευνας σε όλα τα όπλα «επείγουσα» και «επείγουσα» τις παλαιές Αρχές Ασφαλείας, Νησιώτικες, Αρχ. Ροδόλης, Γαλαξίες, Βελία, Βουλιαγμένης, Βίρας...

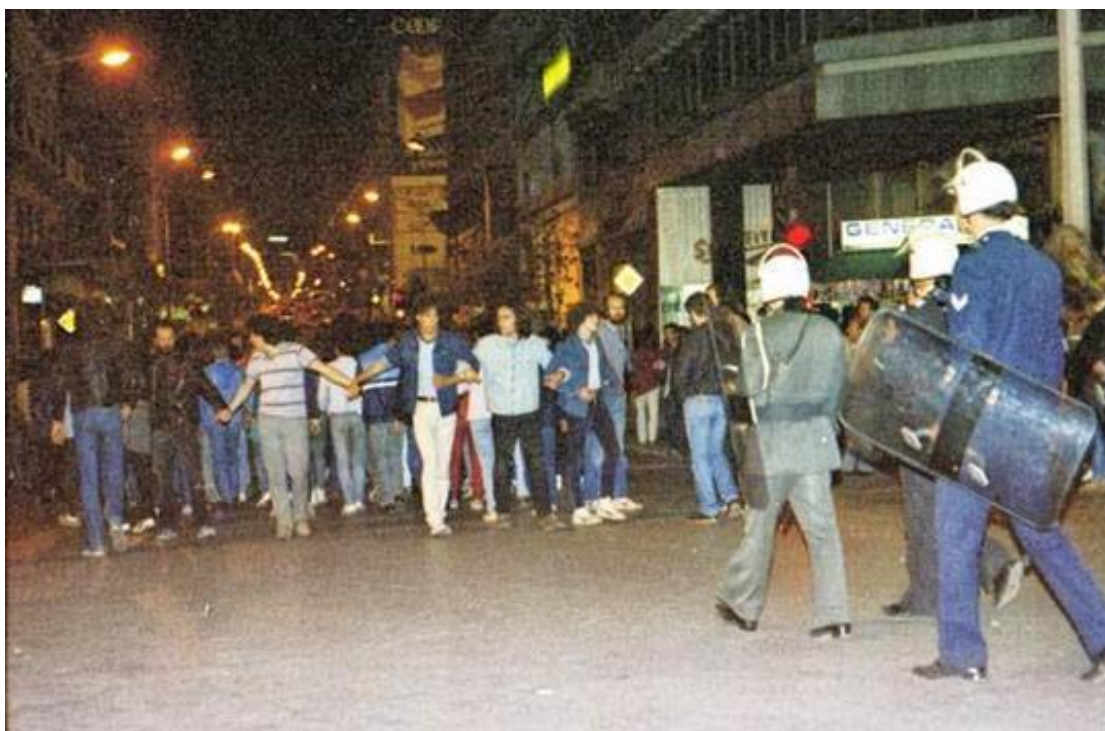
Την «επιχείρηση» επέκρινε η Υπο-Διεύθυνση Ασφαλείας Προστασίας με επικεφαλής τον Πυροσβεστή Υπάρχοντος Διεύθυνσης Κρατική Ενδυνάμειση αντι-συνταγματική κ. Α. Μαργαρίτης και τη συνεργασία όλων των υπηρεσιών της Αστυνομίας Γαλαξίες, είχαν δε μέρος περισσότεροι από 200 αστυνομικοί και χρησιμοποιήθηκαν 17 καταπολεμητικά οχήματα.

Κατά την «επιχείρηση» που κράτησε μέχρι τις 3 το πρωί άρκεσε να αλάνε...

ταύματα, για αλληλεγγύη των στοιχείων που έλαβαν. Τελικά κρητίθηκαν είναι, για πρόγραμμα δράσης. Ο ένας για παράδειγμα ούλοκαυση, ένα για παράδειγμα το νόμο «επείγουσα» και οι άλλοι ένα που είχαν κρητί να κληρωθούν το ίδιο και είχαν κρητί.

Τέλος, κατά την «επιχείρηση» δε διαβέβαιαν 48 παραδοχές «επείγουσα» και κρητί, «επείγουσα» κρητί και κρητί κρητί κρητί.

20. Πρωτοσελιδο 1985 σχετικά με την «Αρετή 1»

21. Συγκέντρωση στα Εξάρχεια 1985

Η αστυνομική αυτή επιχείρηση θα απομάκρυνε τα «περιθωριακά» στοιχεία και τους εμπόρους ναρκωτικών από τα Εξάρχεια για να εξυγιανθεί η περιοχή και να προχωρήσουν τα σχέδια ανάπτυξης σύμφωνα με το ΥΠΕΧΩΔΕ. Ωστόσο το '85 γίνεται η δολοφονία του 15χρονου μαθητή Μιχάλη Καλτεζά από τον αστυνομικό Αθανάσιο Μελίστα, το οποίο πυροδοτεί έντονα επεισόδια²⁸, ενώ το Μάιο του ίδιου έτους πραγματοποιείται κατάληψη στο Χημείο με διάρκεια 5 ημέρες.²⁹ Η στάση των δυνάμεων αστυνόμευσης κατ' αυτήν την περίοδο, περιοριζόταν σε μαζικές συλλήψεις, κλείσιμο νυχτερινών μαγαζιών και έντονο ξυλοδαρμό, με επακόλουθο την αναπυροδότηση του αναρχικού και μη κινήματος ενάντια στην υπέρμετρη αστυνομική καταστολή. Τότε εισέρχεται και ο όρος το άβατο ανομίας των Εξαρχείων από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και συνεπώς η δαιμονοποίηση της περιοχής.

²⁸ Στις 17 Νοεμβρίου 1985 κατά την διάρκεια μαθητικών διαδηλώσεων για την επέτειο του Πολυτεχνείου ο δεκαπεντάχρονος μαθητής Μιχάλης Καλτεζάς κατά την διάρκεια φυγής του προς την πλατεία Εξαρχείων δέχτηκε σφαίρα στο κεφάλι από τον αστυνομικό Αθανάσιο Μελίστα, ο οποίος ύστερα καταδικάστηκε πρωτόδικα σε δυόμιση χρονιά φυλάκιση με αναστολή ενώ το 1990 αθωώθηκε από το Εφετείο

²⁹ Ιωάννου, Δημήτριος, Εξάρχεια 1974-2004 : Σχεδιάσματα μιας Ντελεζιανής γεωγραφίας, Διδακτορική εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2016 σ. 384

2^η περίοδος των Εξαρχείων '86 έως '95: Πολιτική αστάθεια και παγίωση της αντικουλτούρας

Η δεύτερη περίοδος των Εξαρχείων χαρακτηρίζεται από την άνοδο της αντικουλτούρας στα Εξάρχεια και την σύνδεσή της με αναρχικές ομάδες και λοιπές συλλογικότητες, εντός ενός πλαισίου γενικότερης πολιτικής αστάθειας. Κατ' αυτήν την περίοδο ξεσπούν διάφορες διαδηλώσεις, από τις μαθητικές κινητοποιήσεις του 91 για την δολοφονία του εκπαιδευτικού Νίκου Τεμπονέρα³⁰ μέχρι τις κινητοποιήσεις για το Πολυτεχνείο. Το Νοέμβριο του 1987 πραγματοποιείται η μεγαλύτερη πανελλαδική διαδήλωση φοιτητών από το 1979, καθώς οι μεταρρυθμιστικές προτάσεις του Α. Τρίτση για την παιδεία δεν βρίσκουν σύμφωνη την ακαδημαϊκή κοινότητα. Παράλληλα, αξίζει να γίνει ιδιαίτερη μνεία στις πολιτικές εξελίξεις του 1989, στον απόηχο του σκανδάλου Κοσκωτά³¹, καθώς ο σχηματισμός της κυβέρνησης συνεργασίας μεταξύ της ΝΔ και του Συνασπισμού υπό τον Τζαννή Τζαννετάκη, προκάλεσε έντονη πολιτική αναστάτωση. Ακόμη, την ίδια χρονιά γίνεται και η δολοφονία του πολιτικού Παύλου Μπακογιάννη³² από την οργάνωση 17 Νοέμβρη με την αιτιολογία της σύνδεσής του με το σκάνδαλο Κοσκωτά, γεγονός το οποίο σοκάρει την κοινή γνώμη.³³

Στην δεκαετία του '80 η περιοχή των Εξαρχείων ταυτίζεται με την αντικουλτούρα ενώ τα Πανεπιστήμια, πλέον, μεταφέρθηκαν στο Ζωγράφου στο πλαίσιο της απομάκρυνσης πυρήνων αντίστασης των κυβερνητικών πολιτικών. Ωστόσο, αν και τα τμήματα των σχολών μεταφέρονται, τα Εξάρχεια παραμένουν ζωντανό κέντρο για τους νέους καθώς εκεί βρίσκονται τα φροντιστήρια αλλά και αρκετές εμπορικές δραστηριότητες της πόλης, όπως τα δισκοπωλεία και τα μπαρ. Οι εκδηλώσεις για τον εορτασμό του Πολυτεχνείου πλέον γίνονται ταυτόσημες με την πρόκληση επεισοδίων και έντονων διαδηλώσεων.

³⁰ Ο Νίκος Τεμπονέρας ήταν στέλεχος της Αριστεράς και μαθηματικός, δολοφονήθηκε κατά την διάρκεια μαθητικών κινητοποιήσεων στην Πάτρα το 1991 από το στέλεχος της Ν.Δ. και τοπικό πρόεδρο της ΟΝΝΕΔ Γιάννη Καλαμπόκα με χτύπημα στο κεφάλι με λοστό. Καταδικάστηκε αρχικά σε ισόβια κάθειρξη ενώ αργότερα η ποινή του μειώθηκε στα 16 χρόνια, αποφυλακίστηκε το 1998 έχοντας εκτελέσει τα 2/5 της ποινής του

³¹ Βαμβάκας Βασίλης, Παναγιωτόπουλος Παναγής, Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80, κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό λεξικό, Επικέντρο, Αθήνα 2014 σ. 580-697

³² Ο Παύλος Μπακογιάννης υπήρξε δημοσιογράφος και βουλευτής με την ΝΔ, το Σεπτέμβριο του 1989 δολοφονήθηκε από την επαναστατική οργάνωση 17Ν στον απόηχο του σκανδάλου Κοσκωτά

³³ Ιωάννου, Δημήτριος, Εξάρχεια 1974-2004 : Σχεδιάσματα μιας Ντελεζιανής γεωγραφίας, Διδακτορική εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2016 σ.446 452

Μοναξιά, τέλος!

Οι φοιτητές γύρω από τη Σοφία Ζαχαροπούλου στο τετραγώνιο της οδού Ξυαν. Αρσολοπούλου.

ΤΡΙΑΝΤΑ περίπου φοιτητές θα έζη στο εξής για ανεξαρτησία η οδός Σοφίας Ζαχαροπούλου. 80 χρόνια, στο περσικό τους σπίτι της οδού Ξυαν, Αρσολοπούλου στην Κηφισία, στο οποίο έζησε μόνη ως τώρα.

Οι φοιτητές από διάφορες σχολές της Αθήνας και κυρίως από την Αρχιτεκτονική Σχολή, επέλεξαν την οδό αυτή το σπίτι στην Κηφισία, που ανέκαθεν ήταν η έδρα του περσικού σπιτιού, για να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα.

30 φοιτητές κατέλαβαν σπίτι - περιουσία του Πανεπιστημίου

Το συγκεκριμένο σπίτι είναι δωρεά που κ. Μαντζουράς δίνει στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, στο οποίο, μαζί με τον Σάβη Επταπύργου, Φωτεινή, με την προϋπόθεση ότι ο σπύς θα γίνει μέλος του Εθνικού Σωματείου ποδοσφαίρου.

Οι φοιτητές έλαβαν το σπίτι το οποίο από 12 το μέγεθος και έχουν παρ' όλη την Σοφία από 17 τον χώρο του σπιτιού, γιόρτασαν το καλοκαίρι, και περιμένουν να τους ανοίξει. Είναι όμως έτοιμοι να φύγουν από το σπίτι, αν η Σοφία δεν γίνει μέλος του Εθνικού Σωματείου ποδοσφαίρου.

Οι φοιτητές έλαβαν το σπίτι, και έχουν το δικαίωμα να μείνουν στο σπίτι, αν η Σοφία δεν γίνει μέλος του Εθνικού Σωματείου ποδοσφαίρου.

Τα σχέδια

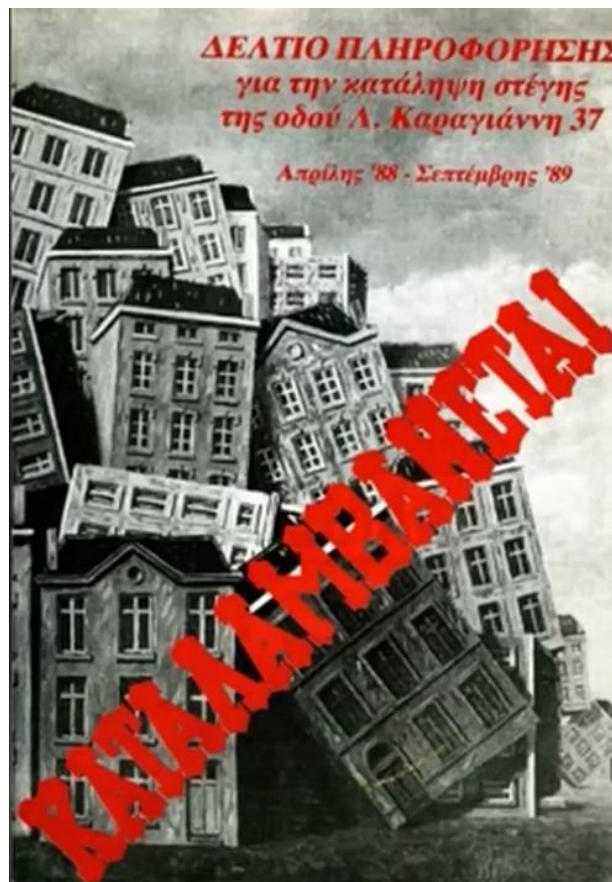
«Τώρα θα έχω και παιδιά», λέει η Σοφία. Οι φοιτητές σκοπεύουν να μείνουν στο σπίτι, αν η Σοφία δεν γίνει μέλος του Εθνικού Σωματείου ποδοσφαίρου.

μείνουν στο σπίτι, αν η Σοφία δεν γίνει μέλος του Εθνικού Σωματείου ποδοσφαίρου.

Ο Γιάννης Πάσιος και ο Φάνης Σωτηράκης, φοιτητές της Αρχιτεκτονικής, μαζί με τον Σάβη Επταπύργου, Φωτεινή, με την προϋπόθεση ότι ο σπύς θα γίνει μέλος του Εθνικού Σωματείου ποδοσφαίρου.

18 Μαΐου 1988

22. Πρωτοσέλιδο 1988 για κατάληψη

23. Αφίσα από την κατάληψη Α. Καραγιάννη 1989

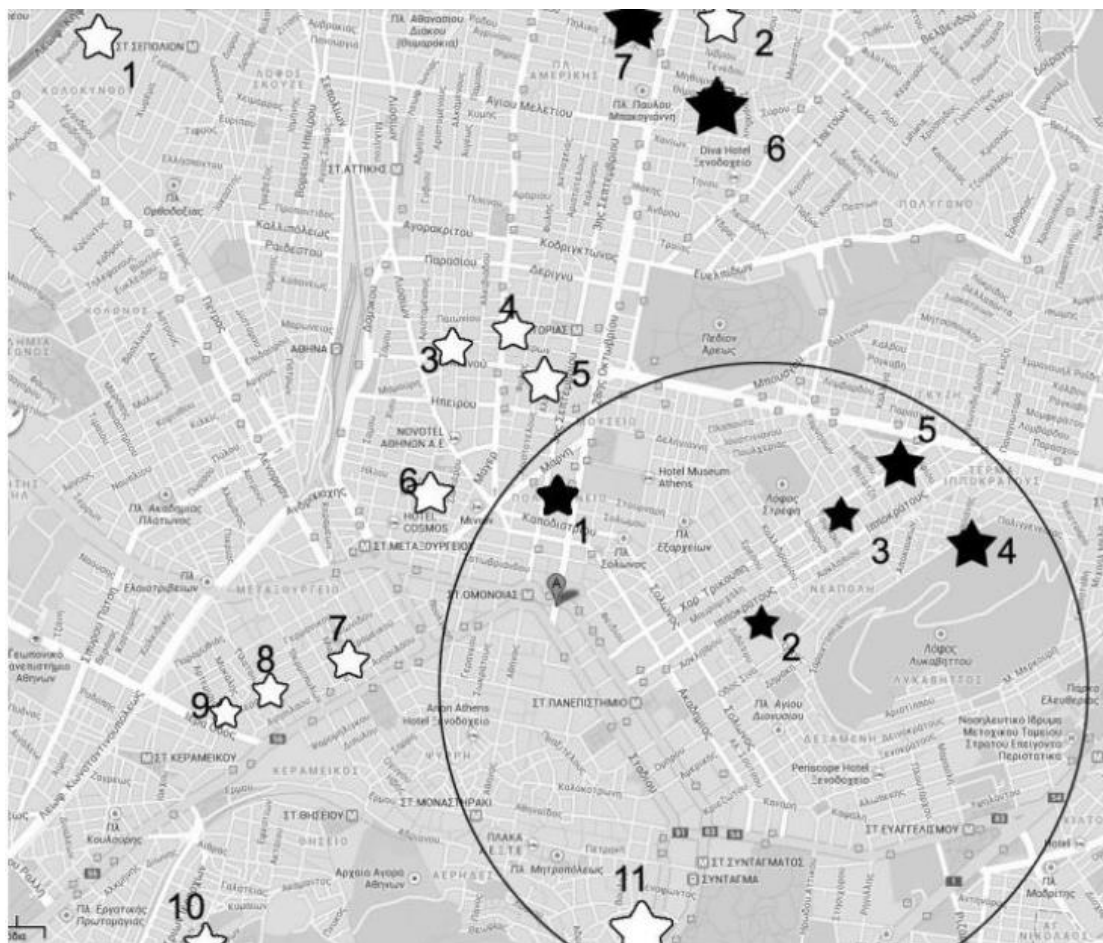
Ο Νώντας Σκυφτούλης αναφέρει: «Την δεκαετία του 1980 βλέπουμε μια τεράστια εισβολή της αναρχίας στην ελληνική πραγματικότητα με αποτέλεσμα η μαζικότητα στις διαδηλώσεις μας να ξεπερνά αυτή των κομμάτων, συγκεκριμένα στο Πολυτεχνείο ξεπερνάμε κάθε προσδοκία μαζικότητας. Ύστερα, η αναρχία αρχίζει να κατακτά το λαϊκό στοιχείο χωρικά όπως είναι τα καφενεία και το Τσαφ. Στο Τσαφ παρήχθησαν πολλές προσπάθειες και εγχειρήματα όπως η ένωση αναρχικών».

Τον Ιανουάριο του 1990 σημειώνονται και πάλι σημαντικές διαδηλώσεις με κορύφωση την κατάληψη του συγκροτήματος του Πολυτεχνείου από πλήθος, άνω των 200σίων αναρχικών, το οποίο αποτέλεσε εφαλτήριο για μία σειρά συνεχόμενων καταλήψεων σε σχολεία και Πανεπιστημιακά συγκροτήματα σε όλη την χώρα.³⁴ Παράλληλα δημιουργήθηκαν και νέες καταλήψεις στην ευρύτερη περιοχή του κέντρου όπως η Κεραμεικού και Μυλλέρου, η Villa Amalias, η Φυλής και Φερρών, η Ακομινάτου και το Αυτοδιαχειριζόμενο Κέντρο Περιστερίου.³⁵ Αυτό το κύμα των καταλήψεων ονομάζεται «ο θερμός χειμώνας των καταλήψεων» και αναφέρεται στην περίοδο από το 1989 έως το 1990, κατά την οποία, το βασικό κοινωνικό αίτημα από τις πολιτικές ομάδες ήταν η αξιοποίηση του κτηριακού αποθέματος της Αθήνας, για την στέγαση ευαίσθητων ομάδων της πόλης, οι οποίες αδυνατούσαν οικονομικά, πχ. μετανάστες και άστεγοί. Οι καταλήψεις στέγης παράγουν πολιτικό και κοινωνικό έργο, απορρίπτοντας το μοντέλο της ιδιοκτησίας, καθώς επικρατεί η αντιμετώπιση ότι η στέγη αποτελεί αναφαίρετο δικαίωμα, ζήτημα το οποίο παραγκωνίζεται από την ελεύθερη αγορά ακινήτων και τα προγράμματα κοινωνικής ενίσχυσης.³⁶

³⁴Ιωάννου, Δημήτριος, Εξάρχεια 1974-2004 : Σχεδιάσματα μιας Ντελεζιανής γεωγραφίας, Διδακτορική εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2016 σ.454

³⁵ Λέντζα, Ιφιγένεια, Η ιδέα της Αυτοδιαχείρισης: Οι καταλήψεις ιδιωτικών ιδιοκτησιών στην Ελλάδα και οι δυνατότητες νομικής προστασίας των εμπλεκόμενων, Μεταπτυχιακή εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2016 σ. 47

³⁶Όπως παραπάνω

24.Χάρτης καταλήψεων στην Αθήνα την δεκαετία του 80'³⁷

³⁷ Το μαύρο δαχτυλίδι περικλείει τις κεντρικές οδικές αρτηρίες που είθισται να ακολουθούν οι διαδηλώσεις. Με μαύρο αστέρι σημειώνονται οι τοποθεσίες όπου –κατά προσέγγιση- λαμβάνουν χώρα οι καταλήψεις του λεγόμενου 'θερμού κύματος', όπως και οι επόμενες προσπάθειες, που προηγούνται όμως του 'θερμού χειμώνα' -ήτοι πριν τον Οκτώβριο του 1989. Η αρίθμηση είναι τυχαία: 1. 'Γ' Σεπτεμβρίου 42 και Πολυτεχνείου 7' (1987) 2. 'Ασκληπιού 34' (Μάιος 1989) 3. 'Χαριλάου Τρικούπη 91' (1985) 4. 'Κασσιανής 1' (Σεπτέμβριος 1989) 5. 'Χαριλάου Τρικούπη 170' (1988) 6. 'Αέλας Καραγιάννη 37' (1988) 7. 'Πάτμου και Καραβία' (Απρίλιος 1989) Με άσπρο αστέρι σημειώνονται οι τοποθεσίες όπου –κατά προσέγγιση- λαμβάνουν χώρα οι καταλήψεις στέγης του λεγόμενου 'θερμού χειμώνα των καταλήψεων' και όσες ακολουθούν. Η αρίθμηση είναι τυχαία: 1. 'Αυτοδιαχειριζόμενο Στέκι Περιστέρου' - Καρυάτιδος 166 (1990) 2. 'Αυτοδιαχειριζόμενο Στέκι Άνω-Κάτω Πατησίων' – Νάξου και Κρασσά (1996) 3. 'Αλκαμένους και Ταρσού' (1993) 4. 'Villa Amalias' – Αχαρνών και Χέυδεν (1990) 5. 'Φυλής και Φερρών (1991) 6. 'Ακομινάτου 62' (1990) 7. 'Κεραμεικού και Μυλλέρου' (Οκτώβριος 1989) 8. 'Κενό Σπίτι' – Πειραιώς (1996) 9. 'Αρτεμισίου 8' (1990) 10. 'Δημοφώντος' (1990) 11. 'Villa Amalias' – Λεωφόρος Αμαλίας 56 (Οκτώβριος 1989). Πηγή Λέντζα, Ιφιγένεια, Η ιδέα της Αυτοδιαχείρισης: Οι καταλήψεις ιδιωτικών ιδιοκτησιών στην Ελλάδα και οι δυνατότητες νομικής προστασίας των εμπλεκομένων, Μεταπτυχιακή εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2016 σ. 48

Ο Τάσος Σαγρής περιγράφει την κατάσταση. «Η κατάληψη κράτησε 3 βδομάδες³⁸, και είχε δημιουργηθεί και μια συνέλευση μαθητών, και τελείωσε με την μεγάλη διαδήλωση «ΕΙΜΑΣΤΕ Ο ΑΝΘΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ». Το Πολυτεχνείο τότε ήταν βομβαρδισμένο με απόλυτο βανδαλισμό, δεν υπήρχε γωνία που να μην είχε αφίσα ή γκράφιτι και έτσι νιώθαμε την απόλυτη οικειοποίηση στο χώρο του Πολυτεχνείου.»

Οι αστυνομικές δυνάμεις με στόχο την πάταξη της παραβατικότητας και των αντιεξουσιαστικών ομάδων, καταστέλλουν διαδηλώσεις και κλείνουν διάφορα καταστήματα τα οποία ήταν στέκια με ρυκ και ψυχεδελική μουσική. Όλη αυτή η συνθήκη συγκέντρωσε πολύ κόσμο για τον οποίο, βασικός εχθρός ήταν οι Αρχές.

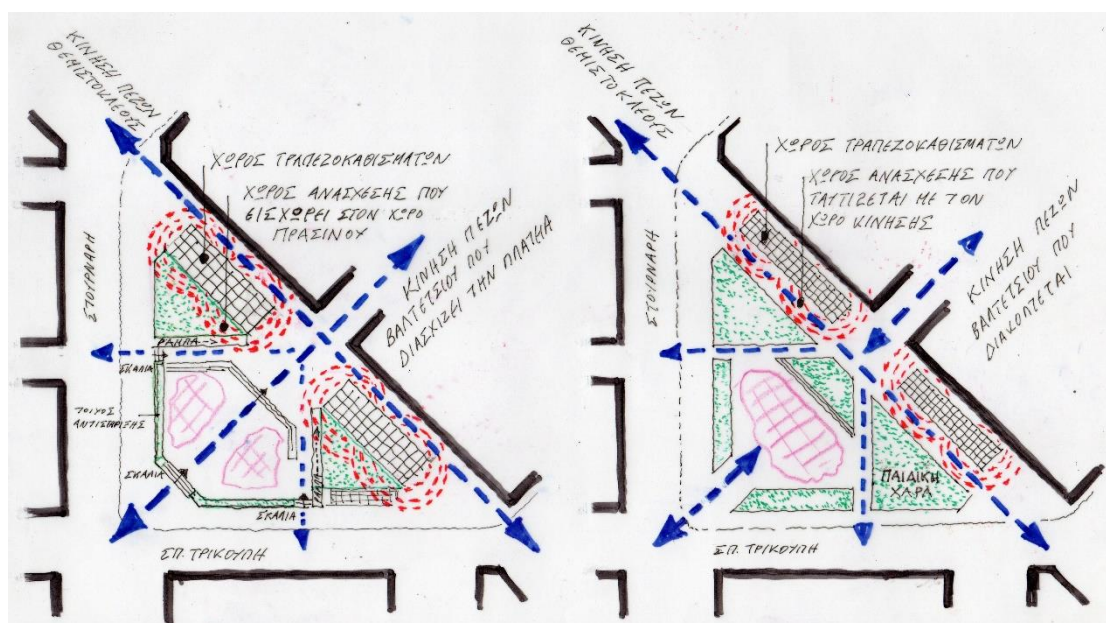

25. Πανό από τις κινητοποιήσεις του 1991

³⁸ Ιανουάριος του 1991

3^η περίοδος των Εξαρχείων 1995 έως 2008: Η άνοδος του νεοφιλελευθερισμού και η πολιτισμική εναλλακτική των Εξαρχείων

Η τρίτη περίοδος των Εξαρχείων ξεκινά το 1995 κατά την διάρκεια της οποίας από την μία έχουμε μια συνολική καταστολή του αντιεξουαστικού χώρου, ενώ από την άλλη έχουμε την σχεδόν ολοκληρωτική κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού στην πολιτική κονίστρα. Συγκεκριμένα από το 1996 και εντεύθεν, με την ανάληψη καθηκόντων πρωθυπουργού από τον Κ. Σημίτη, η χώρα μεταβαίνει σε μια νέα περίοδο εκσυγχρονισμού, ενώ οι πολιτικές και ιδεολογικές συγκρούσεις κατευνάζονται στο πλαίσιο παγκοσμιοποίησης του εγχώριου κεφαλαίου. Παράλληλα, παρατηρείται μια «κανονικοποίηση» στο δημόσιο διάλογο, διάφορων μορφών καταστολής (όπως προληπτικές συλλήψεις) και επεισοδίων κατά την διάρκεια των διαδηλώσεων και της διεξαγωγής των επετειών του Πολυτεχνείου, με απώτερο στόχο την πάταξη της αποκλίνουσας συμπεριφοράς αλλά και τον περιορισμό του αναρχικού κινήματος.³⁹ Η προσέγγιση για την πόλη αλλάζει από την ιδέα του πυρήνα, ως κέντρο αναταραχής σε επί μέρους θύλακες, οι οποίοι εμφανίζουν διαφορετικά χαρακτηριστικά από την παραβατικότητα έως και τις επενδυτικές τους δυνατότητες.

26. Αφαιρετικά σκίτσα προτάσεων για την πλατεία κατά τη διάρκεια της διαβούλευσης του 2003 από τους κατοίκους των Εξαρχείων. Αριστερά, η αρχική πρόταση. Δεξιά, η πλατεία μετά τις παρεμβάσεις των κατοίκων.

³⁹ Ιωάννου, Δημήτριος, Εξάρχεια 1974-2004 : Σχεδιάσματα μιας Ντελεζιανής γεωγραφίας, Διδακτορική εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2016 σ.490 494

Στο πλαίσιο της αναβάθμισης της Αθήνας για την προετοιμασία των Ολυμπιακών Αγώνων γίνεται με μια μεγάλη σειρά από επενδύσεις σε ολυμπιακά αθλητικά έργα, έργα υποδομής και αστικές αναπλάσεις. Κατά έναν, τρόπο στόχος για την προώθηση της πόλης και την ανάδειξη της είναι η αλλαγή της όψης της μέσω καταλυτικών επεμβάσεων όπως η απομάκρυνση των ναρκωτικών, η σύνδεση των αρχαιολογικών χώρων και η εξυγίανση γειτονιών. Η πρόταση για την ανάπλαση της πλατείας των Εξαρχείων το 2003 γίνεται με σχεδόν μυστικό τρόπο με υποκείμενες μεθοδεύσεις από τους φορείς καθώς τα Εξάρχεια αποτελούσαν το μαύρο πρόβατο για την όψη της Αθήνας και η πρωτοβουλία κατοίκων της περιοχής, τίθεται απέναντι στην ανάπλαση στρεφόμενη ένα μοντέλο εσωτερικής διαχείρισης.^{40,41}

27. Πανό στην πλατεία 2003

Την ίδια χρονική περίοδο οι νυκτερινοί ρυθμοί των Εξαρχείων εντατικοποιούνται, μιας και ανοίγουν νέα μαγαζιά, εμφανίζεται η dance μουσική και υπάρχει μια αρκετά μεγάλη εισροή κόσμου στην περιοχή.⁴² Μέσα σε αυτή την συνθήκη, εμφανίζονται μουσικές εκδηλώσεις όπως το indie free festival⁴³, με σαφή προσανατολισμό στην αντικουλτούρα⁴⁴, νέες πολιτικές-πολιτισμικές ομάδες όπως το Κενό Δίκτυο⁴⁵ και μαζικοποιούνται πολιτικοί και κοινωνικοί χώροι όπως το Νοσότρος.

⁴⁰Ιωάννου, Δημήτριος, Εξάρχεια 1974-2004 : Σχεδιάσματα μιας Ντελεζιανής γεωγραφίας, Διδακτορική εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2016 σ.510-511

⁴¹Ναούμη Πολυδώρα, Εξάρχεια: Χώρος Αναρχίας & Ανασφάλειας; Διπλωματική Εργασία: Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο Τμήμα Γεωγραφίας 2014 σ32

⁴² Εφημερίδα Άλφα, «Ήταν απλά μια καλή αρχή» φύλλο 11, 3/6/1995, σ. 3 <https://libertarianarchive.gr/archive/item/12138?lang=el>

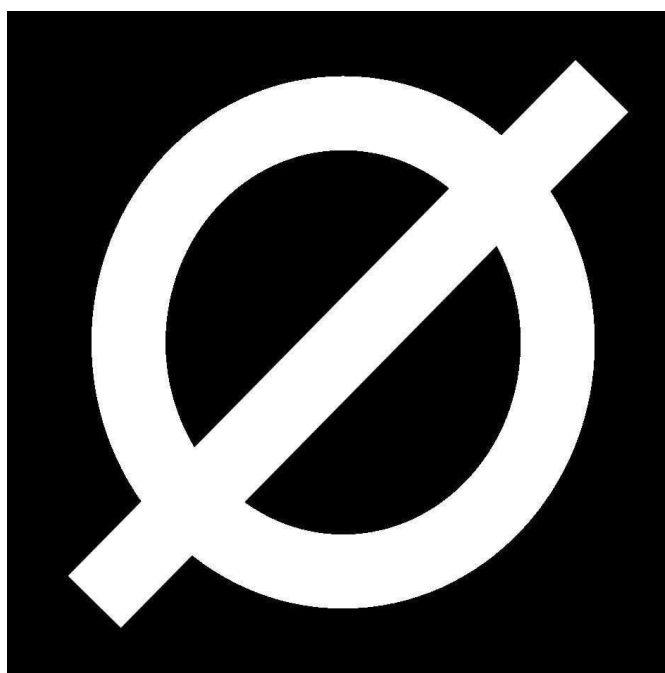
⁴³ Μουσικό-πολιτικό φεστιβάλ το οποίο διοργανώνεται από το Κενό Δίκτυο από 1990

⁴⁴ Αραπίνης Π. (και επιμ.) και Ξυδάκης Ν.Γ. και Μουτσόπουλος Θ. και Βαννέλης Δ. Και Κουκουλάς Γ. κ. α. (2012), Αντικουλτούρα, Η ανάδυση ενός νέου κοινωνικού υποκειμένου μετά το 1980, Ιδιόμορφη, Αθήνα, 2012, σ.39-52

⁴⁵ Παραθέτω ένα μέρος από το κείμενο αυτοπροσδιορισμού του Κενού Δικτύου όπως αναγράφεται από τους ίδιους-ες στο <https://voidnetwork.gr/> «Το Κενό Δίκτυο είναι μια διεθνής αναρχική, πολιτιστική, θεωρητική και πολιτική ομάδα μη- αμειβομένων πολιτισμικών ακτιβιστών που εμφανίστηκε στην Αθήνα το 1990 με την επωνομασία "Η Ομάδα Στον Τρόμο Του Κενού" και μετονομάστηκε σε KENO ΔΙΚΤΥΟ το 1997. ... Στρατηγικοί

Η περίπτωση του Νοσότρος:

Το Νοσότρος αποτέλεσε έναν ελεύθερο αυτοδιαχειριζόμενο χώρο στην καρδιά των Εξαρχείων από το 2005 έως και το 2022. Οι τρεις βασικές αρχές για την συμμετοχή στο Νοσότρος ήταν η αντιεραρχία, η άμεση δημοκρατία και η αυτοοργάνωση, με στόχο την κοινωνικοποίηση του χώρου αλλά και την προφύλαξή του. Αξίζει να γίνει ιδιαίτερη μνεία σε αυτό το χώρο καθώς εκεί εκτελούνταν ποικίλες δράσεις και δωρεάν μαθήματα πάνω στην ζωγραφική, το θέατρο, την μουσική, την λογοτεχνία και πολλά άλλα. Το Νοσότρος ήταν ένα τοπόσημο για την γειτονιά των Εξαρχείων, το οποίο παράχθηκε για να φιλοξενήσει τις κοινωνικές και καλλιτεχνικές ανάγκες των κατοίκων αλλά και για να αποτελέσει μια πολιτική πρόταση με την ύπαρξή του, καθώς εντός του «η ανάδυση του ελεύθερου και δημιουργικού ατόμου ως το επίκεντρο της συλλογικότητας»⁴⁶ αποτέλεσε προτεραιότητα (δημιουργώντας ένα εσωτερικό σύστημα). Μέσα από το χώρο του Νοσότρος, τα άτομα τα οποία το απάρτιζαν, κατάφεραν να καταστήσουν το κοινωνικό αυτό στέκι, έναν χώρο εξωστρέφειας προς την πόλη, έχοντας ως βασικό πρόταγμα την οικειοποίηση του δημοσίου χώρου ως χώρο ελευθερίας.

28. Το λογότυπο του Κενού Δικτύου

στόχοι περιλαμβάνουν την ριζοσπαστικοποίηση της καθημερινής ζωής, την κοινωνική αμφισβήτηση, την ανάδειξη της κριτικής σκέψης, την εκστατική συλλογική συμβίωση και την δημιουργική έκφραση και ενδυνάμωση της διαφορετικότητας....»

⁴⁶ Ελεύθερος κοινωνικός χώρος Nosotros, Nosotros θα πει «Εμείς», και το όνομα τα λέει όλα. in.exarcheia.gr

Ο Νίκος Κατσιαούνης αναφέρει για το Νοσότρος. «Το Νοσότρος έκανε ένα πολύ σημαντικό πράγμα, αποτέλεσε μια τομή κατά τη γνώμη μου, το 2005. Το Νοσότρος αυτό που έκανε ήταν να κοινωνικοποιήσει λίγο το αντιεξουσιαστικό λόγο, δηλαδή να προσπαθήσει να σπάσει το παραδοσιακό στερεότυπο που είχε ο κόσμος για τους αναρχικούς και μέσα από πολλές συμμαχίες που έκανε, και πολιτικές με κόσμο αλλά και ως ένα βαθμό με τον ακαδημαϊκό κόσμο, κατάφερε να δημιουργήσει ένα πραγματικά ελεύθερο κοινωνικό κέντρο, στο οποίο ξαναήρθαν ιδέες και νομίζω έπαιξε σημαντικό ρόλο γιατί μετά είδαμε και άλλα στέκια, τα οποία σιγά σιγά να ανοίγονται σε μια περίοδο που ήταν πολύ κλειστά. Δηλαδή να κάνουν μαθήματα μουσικής, θεάτρου κλπ. Αυτά ξεκίνησαν από το Νοσότρος ή μάλλον καλύτερα τα ξαναέβαλε μέσα στην διαδικασία των Εξαρχείων».

29. Είσοδος του Νοσότρος

Ο Γιάννης Ραουζαίος δηλώνει: «Το Κενό Δίκτυο επηρεάστηκε από την καταστασιακή διεθνή, από τα κινήματα της δεκαετίας του 60 και όλα αυτά τα συνέδεσε με τις προκλήσεις που βρέθηκαν μπροστά του όπως το rave culture. Η πρώτη κατάληψη μας ήταν απέναντι από το παλιό βίος, το κέντρο αρχαιοτήτων στην Πειραιώς. Επίσης συμμετείχαμε ενεργά στις πορείες και τις καταλήψεις για το Φιξ. Η ανάγκη για οικειοποίηση του χώρου και τόσο η παραγωγή φαντασιακών και ελεύθερων χώρων που θα διαδρούσαν διαφορετικές κουλτούρες και σκέψεις όσο και υλικών χώρων που θα εμπεριείχαν τα υποκείμενα μέσα τους και αυτό θα τους ριζοσπαστικοποιούσε και θα τους διάνοιγαν στους ιστούς της πόλης, αυτή ήταν η μεγαλύτερη συμβολή του Κενού Δικτύου».

30. Φωτογραφία από το νυχτερινό μαγαζί Decadance στα τέλη της δεκαετίας του 90'

31. Αφίσα από το επετειακό indie free festival του 2010 για τα 20 χρόνια του φεστιβάλ

4^η περίοδος των Εξαρχείων από το 2008 έως το 2015: Η περίοδος της κρίσης και η ενίσχυση των Εξαρχείων

Από το 2008 και εντεύθεν βιώνουμε την τέταρτη περίοδο των Εξαρχείων με συμβολική αφετηρία τις μαζικές κινητοποιήσεις και εντάσεις που πυροδότησε η δολοφονία του 15χρονου μαθητή Αλέξη Γρηγορόπουλου, από τον αστυνομικό Επαμεινώνδα Κορκονέα αλλά και το γενικότερο κλίμα αναταραχής την ίδια χρονιά.⁴⁷ Η παγκόσμια οικονομική ύφεση του 2007-2009, που ξεκίνησε από την Αμερική λόγω των κόκκινων δανείων και της στεγαστικής κρίσης, μαζί με την κακή οικονομική πολιτική της Ελλάδας, χτύπησαν την ελληνική οικονομία σημαντικά.⁴⁸ Το 2010 υπογράφηκε η πρώτη μνημονιακή σύμβαση δανεισμού στην ελληνική οικονομία, με στόχο την ανάκαμψη της οικονομίας αλλά και την επιδιόρθωση σημαντικών ελλειμματικών τομέων της οικονομίας. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την συρρίκνωση του ΑΕΠ της χώρας, ενώ υπήρξαν πολλές φωνές διαμαρτυρίας και κριτικής της οικονομικής πολιτικής και των μέτρων λιτότητας.

32. Εξάρχεια 2008 μετά από πορεία

⁴⁷ Μαρκαντά, Ράνια, Βία, Εξουσία και Χώρος: Ζητήματα Εξέγερσης. Η περίπτωση του Δεκέμβρη 2008, Μεταπτυχιακή εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2015 σ23-32

⁴⁸ Λιάλιος, Γεώργιος, Μεταλλαγές στην ιδιοκτησία ακινήτων στο κέντρο της Αθήνας τη δεκαετία της οικονομικής κρίσης (2009-2018). Η περίπτωση των Εξαρχείων, Μεταπτυχιακή εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2021 σ20-32

Τα Εξάρχεια φλέγονται καθημερινά και αποτελούν συχνό πρωτοσέλιδο στις ειδήσεις ως κέντρο αποκλίνουσας συμπεριφοράς με έμφαση στην εγκληματικότητα (με στόχο τον γενικότερο εκφοβισμό και την δημιουργία μιας ψευδής και μεμονωμένης εικόνας). Η μαζική αγανάκτηση για το πολιτικό σύστημα και η οργή του κόσμου λόγω της οικονομικής κρίσης αποτυπώνεται χωρικά στην περιοχή με συνεχείς πορείες, με καταστροφές και με διαδηλώσεις. Το 2011 εμφανίζεται το κίνημα των λεγόμενων «Αγανακτισμένων»⁴⁹ το οποίο εναντιώνεται στα οικονομικά μέτρα που αποφάσισε η κυβέρνηση για την κάλυψη των αναγκών της οικονομίας προς τους πιστωτές των δανείων. Τα Εξαρχεία ταυτίζονται με τις τρεις σημαντικότερες στιγμές της αγανάκτησης και της οργής του κόσμου: 1) Ο Δεκέμβρης του 2008, κατά τον οποίο σημειώθηκαν από τις μαζικότερες διαδηλώσεις.⁵¹ 2) Η κατάληψη της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, ως μέσο αντίδρασης των φοιτητών και έντονων καταστολών από την αστυνομία.⁵² 3) Το κίνημα των πλατειών, στις οποίες εκφραζόταν η ριζοσπαστικοποίηση και πολιτική τοποθέτηση εξωκοινοβουλευτικών ομάδων μέσα από λαϊκές συνελεύσεις⁵³.

33. Το σημείο δολοφονίας του Αλέξη Γρηγορόπουλου

⁴⁹ Το κίνημα των «Αγανακτισμένων» αποτελεί μια σειρά κινητοποιήσεων και διαδηλώσεων από το Μάιο έως το Νοέμβριο του 2011 αναφορικά με τα μέτρα της Κυβέρνησης για την κάλυψη των πιστωτικών αναγκών

⁵⁰ Απότοσος Παντελεήμων Γεωργίου, Άμεση δημοκρατία και ελληνικές «πλατείες» του 2011: Τα διαχρονικά χαρακτηριστικά της άμεσης δημοκρατίας και η επανεμφάνισή τους μέσα από τον πολιτικό λόγο και την εσωτερική λειτουργία των «αγανακτισμένων», ΑΠΘ, Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών, 2017, σ.60-63

⁵¹ Η Καθημερινή Ο Αλ. Γρηγορόπουλος νεκρός από πυρά αστυνομικού

<https://www.kathimerini.gr/k/100yk/1061423/o-al-grigoropoylos-nekros-apo-pyra-astynomikoy/>
6.12.2008 <https://www.kathimerini.gr/k/100yk/1061423/o-al-grigoropoylos-nekros-apo-pyra-astynomikoy/>
6.12.2008

⁵² ΤΟ ΒΗΜΑ Νικολόπουλος Ι Οι φυλές των τριών (αναρχικών) καταλήψεων

<https://www.tovima.gr/2008/12/18/society/oi-fyles-twn-triwn-anarxikwn-katalipsewn/> 18.12.2008

⁵³ Ιωάννου, Δημήτριος, Εξάρχεια 1974-2004 : Σχεδιάσματα μιας Ντελεζιανής γεωγραφίας, Διδακτορική εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2016 σ.508-511

⁵⁴ Πανιεράκης Μάριος, Το κίνημα των πλατειών ως έκφραση μιας εναλλακτικής αντίληψης περί επαναστατικής στρατηγικής: η περίπτωση της πλατείας Συντάγματος, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνιολογίας, 2015 σ. 34-55

34. Κατάληψη της Νομικής Σχολής Αθηνών 2008

Την ίδια χρονική περίοδο παρατηρείται μαζική εισροή μεταναστών στον ελλαδικό χώρο και εντονότερα στο κέντρο της Αθήνας. Τα Εξάρχεια αποτέλεσαν σε μεγάλο βαθμό πυρήνας στέγασης των μεταναστευτικών ροών, στο βαθμό τον οποίο είχαν την δυνατότητα. Διάφορες αναρχικές ομάδες όπως η Αντιεξουσιαστική Κίνηση (ΑΚ) προβαίνουν σε καταλήψεις και ενοικιάσεις χώρων για την στέγαση μεταναστών και την κάλυψη των βασικών τους αναγκών. Το πλήθος των μεταναστών στο κέντρο της Αθήνας πυροδοτεί αντιδράσεις σχετικά με την στεγαστική κρίση αλλά ενισχύει και την εικόνα της ανομίας στα Εξάρχεια.

35. Κίνημα των πλατειών, πλατεία Συντάγματος 2011

Ωστόσο, παρατηρούνται έντονες επενδυτικές προθέσεις για την περιοχή με απότοκο την σημαντικότερη κίνηση εξευγενισμού της καθώς η αξία των ακινήτων στην ευρύτερη περιοχή του κέντρο ήταν υποβαθμισμένη λόγω των καθημερινών επεισοδίων.⁵⁵ Μιλώντας για τον εξευγενισμό μιας περιοχής οφείλουμε να τον διακρίνουμε σε δύο περιπτώσεις: 1) Την συντεταγμένη επενδυτική πρόθεση από την πολιτεία για την αναβάθμιση μιας περιοχής μέσω έργων υποδομών, όπως αστικές αναπλάσεις και βελτίωση των δικτύων, το οποίο, στην περίπτωση των Εξαρχείων, εμποδίστηκε από τους κατοίκους της περιοχής. 2) Την ιδιωτική επενδυτική πρωτοβουλία για αγορά ακινήτων σε μία περιοχή, με μακροπρόθεσμο στόχο την αλλαγή των εσωτερικών συνθηκών και την μεγιστοποίηση του κέρδους από την επένδυση, το οποίο καθίσταται δύσκολο στην αντιμετώπισή του από τους κατοίκους αλλά και την οριοθέτηση ή έλεγχο αυτών των πρωτοβουλιών από τις εκάστοτε υπηρεσίες του κρατικού μηχανισμού.⁵⁶⁵⁷

Ο Νίκος Κατσιαούνης περιγράφει τα γεγονότα της περιόδου. «Το 2008 και το κίνημα για τις πλατείες, δηλαδή θα έλεγα πως ήταν πολιτικές και ιστορικές δράσεις αυτές που βιώσαμε τότε στην Ελλάδα. Ενισχύθηκε πολύ ο κινηματικός κόσμος και βλέπεις ειδικά μετά τις πλατείες ο κόσμος στο Νοσότρος διπλασιάστηκε, η συνέλευση από 20 άτομα έγινε 50. Ήρθε πολύς νέος κόσμος ο οποίος πολιτικοποιήθηκε μέσα από αυτό και για αυτό βλέπεις μια μεγάλη ανάπτυξη των Εξαρχείων γιατί γινόντουσαν πράγματα καθημερινά όπως κινητοποιήσεις».

36. Λογότυπο της Αντιεξουσιαστικής Κίνησης

⁵⁵Φατούρου, Αλίκη, Οι επιπτώσεις της οικονομίας διαμοιρασμού στα ακίνητα. Η περίπτωση της Airbnb στην Αθήνα, Μεταπτυχιακή εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2018 σ18-22

⁵⁶Λιάλιος, Γεώργιος, Μεταλλαγές στην ιδιοκτησία ακινήτων στο κέντρο της Αθήνας τη δεκαετία της οικονομικής κρίσης (2009-2018). Η περίπτωση των Εξαρχείων, Μεταπτυχιακή εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2021 σ28-32

⁵⁷Ζάχου, Μαρία-Καρολίνα, Ζητήματα κατοίκησης : σκιαγραφώντας μετασχηματισμούς και χαρακτηριστικά της μισθωμένης κατοικίας στην Αθήνα, Μεταπτυχιακή εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2019 σ30-39

5^η περίοδος των Εξαρχείων από το 2015 έως το 2024: Η αλλαγή των Εξαρχείων στην «μεταμνημονιακή» εποχή

Η πέμπτη περίοδος των Εξαρχείων δεν έχει αυστηρά όρια, η αρχή της σηματοδοτείται συμβολικά από την άνοδο του ΣΥΡΙΖΑ στην εξουσία ως μετουσίωση της λαϊκής αγανάκτησης στις μνημονιακές πολιτικές των προηγούμενων ετών και την περίοδο ανάκαμψης της οικονομίας. Το σημαινόμενο στη άνοδο της Αριστεράς στην εξουσία, ήταν το κοινωνικό όραμα για το τέλος της λιτότητας και των αντιλαϊκών πολιτικών. Στα Εξάρχεια, εκείνη την περίοδο, δεν συναντάμε εντάσεις που υπερβαίνουν τις προηγούμενες περιόδους αλλά αλλάζουν οι συσχετισμοί και τα αιτήματα σε έναν βαθμό.

Η περίοδος της καραντίνας καλλιέργησε σημαντικά τις πρακτικές εσωστρέφειας και της αποχής από τα κοινά, με αποτέλεσμα τα Εξάρχεια ως πυρήνας συλλογικού αγώνα να πληγούν σημαντικά. Συγκεκριμένα, μετά το lockdown τα Εξάρχεια αποτέλεσαν έναν χίπστερ προορισμό, απομακρυσμένο από τις κλιμακωμένες συγκρούσεις και τις αναταραχές του παρελθόντος. Η είσοδος των πλατφορμών βραχυπρόθεσμης μίσθωσης⁵⁸, η άνοδος στην αγορά ακινήτων και οι νέες εμπορικές δραστηριότητες στο κέντρο, μεταβάλλουν τα Εξάρχεια σημαντικά, καθώς αποδυναμώνουν την ισχύ των κατοίκων και των ομάδων που δραστηριοποιούνται εκεί. Η μεγαλύτερη ένταση που παρατηρείται στην συγκεκριμένη εποχή, αποτελεί η κατασκευή της νέας πλατείας στα Εξάρχεια, με την προσθήκη του σταθμού του μετρό στο πλαίσιο της νέας γραμμής 4. Οι διάφορες πολιτικές ομάδες της περιοχής αλλά και πλήθος κατοίκων αντέδρασαν και αντιδρούν ακόμα για το υπό κατασκευή έργο, καθώς θεωρούν πως το μετρό θα αυξήσει την αξία γης στην περιοχή, θα ενισχύσει τις κορεσμένες εμπορικές δραστηριότητες, θα αποψιλωθούν δέντρα αναγκαία για την περιοχή, θα αλλοιωθεί ο χαρακτήρας των Εξαρχείων και γενικότερα θα αποτελέσει ένα ακόμα βήμα για τον καθολικό εξευγενισμό της περιοχής.⁵⁹, ⁶⁰ Οι αντιδράσεις αυτές αποτελούν ένα γνώριμο για την περιοχή γεγονός καθώς και στις αρχές του 2000 είχε επιχειρηθεί η ανακατασκευή της πλατείας σύμφωνα με το σχέδιο του Τρίτη. Η νέα πρόταση από το γραφείο Tense Architecture μετά τον αρχιτεκτονικό διαγωνισμό που διεξήχθη για την πλατεία αποτελεί μια αρκετά έντονη επέμβαση συγκριτικά με την προηγούμενη κατάσταση της πλατείας και πυροδοτήθηκαν οι ανάλογες αντιδράσεις.⁶¹, ⁶² Ο λιγοστός δημόσιος και αδόμητος χώρος στην πυκνοκατοικημένη, γεμάτη τουρίστες, γειτονιά των Εξαρχείων, αποτελεί το πολυτιμότερο αγαθό για τους κατοίκους και για αυτό συνεχίζουν τους αγώνες τους. Πώς αυτή η αλλαγή

⁵⁸ Φατούρου, Αλίκη, Οι επιπτώσεις της οικονομίας διαμοιρασμού στα ακίνητα. Η περίπτωση της Airbnb στην Αθήνα, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2018, σ.18-53

⁵⁹ Εφημερίδα των Συντακτών, Χατζηγεωργίου Άρης Αντιδράσεις για το «ξήλωμα» της πλατείας Εξαρχείων https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/296426_antidraseis-gia-xiloma-tis-plateias-exarcheion 1.06.2021

⁶⁰ <https://oximetrosfinplateiaexarcheion.com/>

⁶¹ LIFO Πανταζόπουλος Γιάννης, Έτσι θα γίνει η Πλατεία Εξαρχείων μόλις ολοκληρωθούν τα έργα στο μετρό <https://www.lifo.gr/now/greece/etsi-tha-ginei-i-plateia-exarheion-molis-oloklirothoyn-ta-erga-sto-metro> 12.11.2023

⁶² Καθημερινή Architects' office attacked over Exarchia design

<https://www.ekathimerini.com/news/1232384/architects-office-attacked-over-exarchia-design/> 23.02.2024

παραδείγματος για τα Εξάρχεια θα μετουσιωθεί σε κάτι νέο, αποτελεί ένα ερώτημα προς συνεχή διερεύνηση.

Ο Γιάννης Ραουζαίος αναφέρει. «Σήμερα το φανταστικό των ανθρώπων είναι θραυσμένο και η λογική εξατομίκευσης έχει υπερισχύσει, ειδικά μετά το lockdown. Τα Εξάρχεια βρίσκονται στην χειρότερη επίθεση που έχουν δεχτεί ποτέ και πλέον μπαίνουμε σε μια λογική οπισθοφυλακής».

37. Συγκέντρωση διαμαρτυρίας για το μετρό στα Εξάρχεια 2022

38. Φωτερεαλιστική απεικόνιση της πρότασης για την πλατεία

Β) Η χρήση ουσιών στα Εξάρχεια

Τα Εξάρχεια αποτέλεσαν χώρο πειραματισμού και μουσικών αναζητήσεων μετά την πτώση της χούντας. Αν και η κυρίαρχη κουλτούρα της περιοχής ήταν το αλκοόλ, τα λοιπά ναρκωτικά κατείχαν σημαντικό ρόλο στη συζήτηση γύρω από την περιοχή. Από την μια αποτέλεσαν την πραγμάτωση της ελευθεριακής λογικής (και χρονικότητας,) καθώς συνδέθηκαν με τις μουσικές κουλτούρες, από την άλλη όμως, δημιούργησαν μια εικόνα για την περιοχή βασισμένη κυρίως στην παραβατικότητα παρά τις αντιδράσεις των ίδιων των Εξαρχείων.⁶³

Τα ψυχοδελωτικά φάρμακα εμφανίζονται έντονα στην περιοχή των Εξαρχείων την δεκαετία του '70 και ταυτίζονται με την αντικουλτούρα από την πρώτη στιγμή. Τα Εξάρχεια από την μια αποτελούσαν μια περιοχή στην οποία υπήρχε συσσώρευση εγκληματικότητας ωστόσο, από την άλλη, αποτελούσαν και έναν εμπορικό πυρήνα νυχτερινής διασκέδασης⁶⁴, το πλήθος του κόσμου το οποίο σύχναζε στην περιοχή αναζητούσε διαφορετικές μορφές έκφρασης και επιδίωκε την αποφυγή του καθωσπρεπισμού και του πουριτανισμού που είχε καλλιεργηθεί στην ελληνική κοινωνία κατά την περίοδο της δικτατορίας. Οι νέες μουσικές αναζητήσεις και οι εισαγόμενες μουσικές τάσεις, όπως η ψυχεδέλεια, βρήκαν τόπο στα Εξάρχεια και ταυτίστηκαν με την χρήση ψυχοτρόπων ουσιών, όπως το lsd και διάφορα υπνωτικά χάπια.⁶⁵ Από τα μέσα του 1990 και εντεύθεν, η dance μουσική μαζί με καινούργιες ουσίες συμπλήρωσαν αυτή την συνθήκη στο κέντρο της Αθήνας και αποτέλεσαν τόπο έλξης για νέους ανθρώπους.⁶⁶

Το ζήτημα της διακίνησης αποτελούσε υπαρκτό πρόβλημα για την ευρύτερη περιοχή του κέντρου της Αθήνας, πόσο μάλλον για τα Εξάρχεια. Το λεγόμενο «εμπόριο θανάτου», απασχολούσε πλήθος κυκλωμάτων, τα οποία πέρα από το ότι δημιουργούσαν προσωπικότητες εξαρτημένες σε ουσίες, ενέπλεκαν και άτομα του περιθωρίου, με μειωμένες ευκαιρίες, όπως ομάδες μεταναστών, διότι δεν είχαν δυνατότητα οικονομικής ανέλιξης μέσα στην κρίση του 2008. Η ηρωίνη αποτελούσε το σημαντικότερο πρόβλημα στην περιοχή καθώς διάφορες ομάδες οργανωμένου εγκλήματος έβρισκαν πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη του εμπορίου ουσιών.⁶⁷

⁶³ «Ε» «Ναρκωτικά: Ξεσηκώθηκαν οι Εξαρχειώτες» 4.7.1986 έντυπο αρχείο

⁶⁴ Σταϊκος Γεωργιος, Η φυσιολογία των «δυσάρεστων χρήσεων» στον πολεοδομικό ιστό του συγχρόνου αστικού χώρου. περίπτωση μελέτης δήμος Αθήνας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών «πολεοδομία - χωροταξία», 2012, σ.50-56

⁶⁵ Ιωάννου, Δημήτριος, Εξάρχεια 1974-2004 : Σχεδιάσματα μιας Ντελεζιανής γεωγραφίας, Διδακτορική εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2016 σ.423-433

⁶⁶ Όπως παραπάνω

⁶⁷ Δεμερτζή, Αγγελική, Τοπική Συμβολική Οικονομία και Αστικοί Μετασχηματισμοί: Εξάρχεια, Μεταπτυχιακή εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2016 σ100-120

39. Αφίσα αναρχικών κατά της ηρωίνης 1982

Όμως, οι αναρχικές ομάδες (λόγω της μαζικότητας και της πολιτικής ηγεμονίας τους στην περιοχή) και οι κάτοικοι της περιοχής αντιτάχθηκαν από τα τέλη του '70 στην χρήση των ναρκωτικών αλλά και στο εμπόριο στην περιοχή.⁶⁸ Αξίζει να γίνει αναφορά στο γεγονός πως οι πολιτικές ομάδες των Εξαρχείων, δεν είχαν την ίδια αντιμετώπιση προς όλα τα ναρκωτικά, και η κάθε μια διατηρούσε σχετικά διαφορετική θέση. Οι αναρχικοί, εξαρχής έκαναν λόγω για ορισμένες ουσίες, κυρίως για τα λεγόμενα «βαριά ναρκωτικά», ενώ οι κομμουνιστές και οι τροτσκιστές είχαν μια οριζόντια στάση απέναντι σε όλα τα ναρκωτικά. Συγκεκριμένα η μεγαλύτερη συγκέντρωση που έχει γίνει στα Εξάρχεια ήταν για την εκδίωξη της ηρωίνης αλλά και κατά της συνθήκης ασυδοσίας μεταξύ των αστυνομικών αρχών και της μαφίας των ναρκωτικών. Σύμφωνα με πολλές μαρτυρίες και δημοσιεύματα, οι αστυνομικές δυνάμεις μετέφεραν την πιάτσα της ηρωίνης στα Εξάρχεια το '79, με στόχο την εργαλειοποίηση αυτής της συνθήκης, για καταστολή της αναρχίας και της αντικουλτούρας.^{69 70}

⁶⁸Ιωάννου, Δημήτριος, Εξάρχεια 1974-2004 : Σχεδιάσματα μιας Ντελεζιανής γεωγραφίας, Διδακτορική εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2016 σ.428-433

⁶⁹Όπως παραπάνω

⁷⁰ Περιοδικό «Εψίλον» της Ελευθεροτυπίας «30 χρόνια μάχες με τη 'σκόνη'», 1982 έντυπο αρχείο

Ο Τάσος Σαγρής αναφέρει για τη χρήση ναρκωτικών: «Υπάρχει μια γενιά του '70 η οποία πίνει φούντα, τρώει lsd και πίνει αλκοόλ. Η βασική κουλτούρα των Εξαρχείων είναι το αλκοόλ. Το 79 με το κίνημα των τεράστιων καταλήψεων γίνεται ένα μεγάλο κίνημα και είναι η τελευταία μεγάλη έκλαμψη όλου του αναρχικού κινήματος που ενώνεται συμβολικά με το Μάη του '68. Το κράτος απαντά στην έξαρση της αναρχίας και της αντικουλτούρας με την ηρωίνη, κάνει το ίδιο πράγμα που έκανε στους αφροαμερικανούς οι Αμερικάνοι. «Οι μπάτσοι πουλάνε την ηρωίνη»⁷¹, αναφέρει η Κατερίνα Γώγου. Η μεγαλύτερη διαδήλωση των αναρχικών η οποία διήρκεσε 5 λεπτά, γιατί οι μπάτσοι την διαλύσαν αμέσως, ήταν κατά των ναρκωτικών. Η rave κουλτούρα έδεσε με τα ναρκωτικά. Από το 79 μέχρι το 2015 οι αναρχικοί έκαναν τεράστιο αγώνα για να καταπολεμήσουν την εξάπλωση της ηρωίνης στην πλατεία. Υπήρξε ένα συνέδριο των μαύρων πανθήρων το '69 για τα ναρκωτικά, εκεί χρησιμοποίησαν την σκέψη του Μαρκούζε για την πολιτική του θανάτου και την πολιτική της ζωής. Μετά το 2008-2009 ξεκίνησαν οι συζητήσεις ενάντια σε όλα τα ναρκωτικά. Η αλλαγή της νοοτροπίας κάποιων πολιτικών ομάδων απέναντι στα ναρκωτικά, αποτέλεσε προάγγελος του εξευγενισμού στα Εξάρχεια. Η συνέλευση κατοίκων το 2008, κατάφερε και έδιωξε την ηρωίνη από την πλατεία Εξάρχειων. Η πιάτσα της ηρωίνης που είχε εγκαταστήσει η αστυνομία το '79, έφυγε από τα Εξάρχεια, πήρε 30 χρόνια. Όταν όμως άρχισε το μεταναστευτικό, άρχισαν να σπρώχνουν φούντα οι μετανάστες σαφώς με μαφιόζους από πίσω, έγινε η φούντα το πρόβλημα. Αυτό αποτελεί τομή, γιατί όταν οι αναρχικοί βγάζουν ανακοίνωση έξω η φούντα από την πλατεία τότε όλοι η νεολαία φεύγει από τα Εξάρχεια. Με το πρωτοσέλιδο, ένοπλη διαδήλωση των αναρχικών απέναντι στα ναρκωτικά το κράτος ξεμπροστιάζεται γιατί φανερώνεται ένα τεράστιο καινό διαχείρισης. Η εγκληματικότητα αποτελούσε από πάντα τρόπο άμυνας απέναντι στην αστυνομία και στον εξευγενισμό της περιοχής».

⁷¹Σύνθημα αναρχικών του 80, προέρχεται από την διοχέτευση ηρωίνης στα Εξάρχεια από τις αστυνομικές αρχές

40. Πανό κατά των ναρκωτικών στην πλατεία Εξαρχείων 2016

41. Αφίσα αναρχικών της δεκαετία του 80', εκδόθηκε σε 12.000 αντίτυπα από την «Διεθνή Βιβλιοθήκη». Κυκλοφόρησε μετά την καταστολή του κινήματος των καταλήψεων

Αντί Επιλόγου

Μέσα από την ανάλυση των φαινομένων κοινωνικής αναταραχής στην περιοχή των Εξαρχείων, προκύπτουν ποικίλα ερωτήματα και αξιοσημείωτες παρατηρήσεις για τους εσωτερικούς μηχανισμούς λειτουργίας και αυτοσυγκρότησης της περιοχής. Η πεντηκονταετής εξελικτική πορεία των Εξαρχείων αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της μεταπολιτευτικής ιστορίας της πόλης της Αθήνας, καθώς οι κοινωνικές εντάσεις, οι οικονομικές εξελίξεις και οι πολιτικές συγκρούσεις αποτυπώνονται χωρικά στην περιοχή, δημιουργώντας έναν πόλο αμφισβήτησης των κυρίαρχων δογμάτων ανά τα χρόνια. Ακόμη, η γειτονιά των Εξαρχείων μαρτυρά μια διαφορετική άποψη ως προς την συγκρότηση των σύγχρονων θυλάκων των πόλεων, από την αντιμετώπιση της κεντρικής σχεδίασής τους, μέχρι και τους μηχανισμούς ενεργοποίησης του αστικού χώρου. Διαχρονικά, αυτό το ιδιόρρυθμο παράδειγμα στο κέντρο της πόλης, κυμαινόταν στο δίπολο «δράση – αντίδραση» με αποτέλεσμα τα κοινωνικά παράγωγά του να διαφοροποιούνται σε ένα μεγάλο βαθμό από το υπόλοιπο σύνολο, καθιστώντας με αυτό το τρόπο την ανάλυσή τους ένα ζήτημα συγκρουσιακό. Συνεπώς, κρίνεται αναγκαία η μελέτη της περιοχής με νέα θεωρητικά εργαλεία αλλά και η επαναξιολόγηση των ιστορικών και πολεοδομικών αποτελεσμάτων, με στόχο την καλύτερη κατανόηση της περιοχής και γενικότερα των πόλεων.

Πρωτίστως, η γενεαλογία του φαινομένου των Εξαρχείων έχει τις ρίζες του στις αστικές συνθήκες που επικρατούσαν στην περιοχή, μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 1974. Τα Εξάρχεια λόγω της προνομιακής τους θέσης (ως προς την εγγύτητά τους στο κέντρο της πόλης) και του κτηριακού αποθέματος, το οποίο εν μέρει κληρονόμησαν από την ανοικοδόμηση της Αθήνας, από την δεκαετία του 60' και μετά, αποτέλεσαν έναν εμπορικό πυρήνα και έναν υπερτοπικό πόλο έλξης. Τα Πανεπιστήμια, τα φροντιστήρια, τα δισκοπωλεία και τα κέντρα νυχτερινής διασκέδασης συσσώρευαν νεανικό κοινό στην περιοχή, το οποίο ερχόταν σε επαφή (προφανώς ένα μέρος του) με νέες ριζοσπαστικές ιδέες και κοινωνικά αιτήματα, τα οποία γεννιόντουσαν από την συνθήκη ελευθερίας που προσέφερε η αποκατάσταση της δημοκρατίας. Μέσα στην διαδικασία δημιουργίας του συναρμολογήματος των Εξαρχείων από τις ομάδες των φοιτητών, αγωνιστών και λοιπών συλλογικοτήτων, προέκυψαν δυναμικές εξελίξεις του φαινομένου, ιδιόμορφες χωροχρονικές κλίμακες και οι κινήσεις εξωστρέφειας-εσωστρέφειας (ανάλογα την περίπτωση) των Εξαρχείων. Ταυτόχρονα, παρατηρείται το παράδοξο πώς η οικονομική άνθηση, η οποία ακολούθησε τα επόμενα χρόνια, ενίσχυσε τη δυνατότητα αμφισβήτησης του κυρίαρχου μοντέλου «εργασία-ελεύθερος χρόνος» καθώς δημιούργησε ευνοϊκότερες συνθήκες για την μικρομεσαία τάξη στα Εξάρχεια. Αποτέλεσμα αυτών των εξωτερικών μεταβολών, ήταν και η μετέπειτα ανάπτυξη των ενδότερων μεταρρυθμίσεων. Έτσι, επήλθε και η άνθηση των κινητήριων δυνάμεων, όπως οι πολιτικές ομάδες, οι μαζικοί φοιτητικοί αγώνες αλλά και γενικότερα η εδραίωση της αντικουλτούρας, που είχαν ως απόρροια από την μία την καθιέρωση της περιοχής, ως ένα τόπο έκφρασης κοινωνικών αιτημάτων, ενώ από την άλλη την παγίωση της περιοχής στο δημόσιο λόγο ως «γκέτο».

Περαιτέρω, παρατηρείται διαχρονικά η δυσκολία υλοποίησης και εφαρμογής των πολεοδομικών και αστικών επεμβάσεων στην περιοχή. Από το ρυθμιστικό σχέδιο Αθηνών του Αντ. Τρίτση μέχρι και την απόφαση για δημιουργία στάσης του μετρό, την έναρξη και την πρόοδο των σχετικών εργασιών, οι πολιτικές ομάδες των Εξαρχείων και ο οικείος Σύλλογος Κατοίκων, εναντιώνονται στην αλλαγή του χαρακτήρα της περιοχής, υιοθετώντας λογικές εδαφοκυριαρχικού χαρακτήρα. Αυτό μετουσιώθηκε σε δύο αναγνώσεις, αφενός στην δημιουργία και υιοθέτηση του όρου «το άβατο των Εξαρχείων» και αφετέρου στην αναγνώριση της ικανότητας της συλλογικής δύναμης, για την δημιουργία κοινωνικών χώρων και την οικειοποίηση του ευρύτερου δημοσίου χώρου. Προφανώς, οι επεμβάσεις οι οποίες έχουν επιχειρηθεί ανά τα χρόνια δεν συνιστούν απλώς ένα εσωτερικό ζήτημα των Εξαρχείων αλλά σηματοδοτούν λύσεις υπερτοπικής σημασίας. Ωστόσο, παρατηρείται το γεγονός ότι, σε καμία από τις επεμβάσεις αυτές δεν έχει συμπεριληφθεί η άποψη των κοινωνικών ομάδων της περιοχής, οι οποίες κατέχουν καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση των Εξαρχείων. Η συζήτηση αυτή γύρω από τα Εξάρχεια, επαναφέρει στο προσκήνιο, την, κατά τα άλλα παρηκμασμένη στην ελληνική κοινωνία, ιδέα του συμμετοχικού σχεδιασμού και της ενεργής συμμετοχής των κατοίκων στην δόμηση, χωροθέτηση και ανάπτυξη της γειτονιάς τους, η οποία είναι απομακρυσμένη από το κεφάλαιο, ως κινητήριος δύναμη μεταβολής (μέσω του εξευγενισμού) αλλά με τις αρετές της βιώσιμης και διαλεκτικής διαδικασίας.

Σημειώνεται ότι η δημιουργία κοινωνικών-πολιτικών μηχανισμών στην περιοχή των Εξαρχείων δεν αποτελεί μια μελανή όψη της πόλης αλλά έκφραση των υφιστάμενων προβλημάτων της. Τα Εξάρχεια αποτέλεσαν ένα ορμητήριο αντίδρασης, με πρωτοφανή την διασπορά της εξέγερσης στην υπόλοιπη Αθήνα, αντίδραση η οποία δεν ήταν διάφορη από την γενικότερη πολιτική και κοινωνική αναταραχή που επικρατούσε στην υπόλοιπη Ελλάδα. Η διαφοροποίηση του πολιτικού από τον πολιτισμικό χαρακτήρα της περιοχής, πολλές φορές αποτελούσε ανέφικτο ζήτημα αλλά, και τα δύο (πολιτικό-πολιτισμικό) συνιστούσαν παρακλάδια της ταυτοτικής ανάγκης και επιδίωξης των ανθρώπων που τα απάρτιζαν, εναντιωμένοι στο *status quo*. Τα σημάδια της οικονομικής άνθισης του 1980, των πολιτικών αναταραχών του 1990, της οικονομικής κρίσης του 2008, αποτυπώνονται, κατά το μάλλον ή ήττον, χωρικά σε όλο το λεκανοπέδιο της Αττικής και ειδικότερα στα Εξάρχεια, ως πυρήνα των έντονων μεταβολών. Η πληθώρα των γεγονότων που διαδραματίστηκαν στην περιοχή, από το 1984 μέχρι το 1986, προσέδωσαν στα Εξάρχεια το χαρακτηρισμό του «γκέτο» ενώ, οι μετέπειτα μεταβολές και διεκδικήσεις στην περιοχή, «κανονικοποιήθηκαν» στο δημόσιο διάλογο και στα ΜΜΕ υπό το πρίσμα των Ολυμπιακών έργων. Οι πολιτικές μεθοδεύσεις και σκοπιμότητες, οι οποίες έθεταν στο στόχαστρο τα Εξάρχεια, μαρτυρούν την ανάγκη ύπαρξης μιας τέτοιας συνθήκης για την απεμπόληση πολιτικών ευθυνών και την κάλυψη των ανεπαρκειών του κρατικού μηχανισμού. Συγκεκριμένα, τα φαινόμενα καταστολής από το κρατικό μηχανισμό, ισχυροποίησαν την εδαφικοποίηση της περιοχής από τις πολιτικές ομάδες, με απότοκο την ταύτιση των Εξαρχείων με πεδίο μάχης. Στα Εξάρχεια αποτυπώνεται η αλόγιστη ανοικοδόμηση της Αθήνας, οι ελλείψεις του πολεοδομικού σχεδιασμού, η στεγαστική κρίση, οι οικονομικές μεταβολές, η υπέρμετρη αστυνομική καταστολή και η γιγάντωση

του εμπορίου ναρκωτικών. Επομένως, η έκφραση των μειζόνων ζητημάτων της ελληνικής κοινωνίας, μέσω του καταγγελτικού χαρακτήρα της περιοχής και των θαμώνων της, δεν αποτελεί -τουλάχιστον το κυρίαρχο - πρόβλημα, όσο η γένεση αυτών και η διαιώνισή τους.

Εν κατακλείδι, θεωρούμε ότι το συναρμολόγημα των Εξαρχείων, δεν αποτελεί ένα παγιωμένο και στείρο αντικείμενο, το οποίο αναπαράγει τις ίδιες πολιτικές και πολιτισμικές διαμάχες ανά τα χρόνια, τουναντίον, αποτελεί ένα ανοικτό και ζωντανό σύστημα, δεκτικό συνεχούς επανατοποθέτησης και προσαρμογής στις καινοφανείς ανάγκες και κοινωνικές συνθήκες. Τα Εξάρχεια έχουν αποκτήσει έναν συμβολικό χαρακτήρα στην πόλη της Αθήνας, ευρέως αποδεκτό, μέσα από ισχυρές διαχρονικές διαμάχες και κοινωνικές αναταραχές. Το πώς αυτό θα διατηρηθεί στην συλλογική μνήμη και θα μετουσιωθεί αργότερα σε κάτι νέο, αποτελεί αξιόλογο αντικείμενο, συνεχούς διερεύνησης και στοχασμού.

Πηγές

Βιβλιογραφία:

- Chomsky, N. (2007), Το Μέλλον της Διακυβέρνησης-ο ρόλος του κράτους σε μια ανεπτυγμένη βιομηχανική κοινωνία, Αιώρα, Αθήνα, πρώτη έκδοση 1970
- Harvey David, The Conditions of Postmodernity, Blackwell, Oxford 1989
- Harvey, David , Εξεγερμένες Πόλεις – Από το δικαίωμα στην Πόλη στην Επανάσταση της Πόλης, Εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα, 2011
- Hebdige, Dick. (1985), Υπό-κουλτούρα: το νόημα του στυλ, Γνώση, Αθήνα, 1979
- Rossi Aldo Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 1966
- Αγνώστων, (2002), Πολεοδομία και Δημόσια Τάξη, Αθήνα Οχυρωμένη Πόλη, Έκδοση της Λέσχης Κατασκόπων του 21^{ου} αιώνα (πρόκειται για αναδημοσίευση κειμένου δύο φοιτητών Τ. Β. που παρουσιάστηκε ως διάλεξη, στη σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Ε.Μ.Π. Το 1977
- Αόρατη Επιτροπή, Η Εξέγερση που Έρχεται, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα 2010
- Αραπίνης Π. (και επιμ.) και Ξυδάκης Ν.Γ. και Μουτσόπουλος Θ. και Βαννέλης Δ. και Κουκουλάς Γ. κ. α. (2012), Αντικουλτούρα, Η ανάδυση ενός νέου κοινωνικού υποκειμένου μετά το 1980, Ιδιόμορφη, Αθήνα, 2012
- Βαμβακάς Βασίλης, Παναγιωτόπουλος Παναγής, Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80, κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό λεξικό, Επικεντρο, Αθήνα 2014
- Γοσπονδίνη, Α. και Μπεριάτος, Η. (επιμ.), Τα Νέα Αστικά Τοπία και η Ελληνική Πόλη, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2016
- Εμμανουήλ Β. Μαρμαράς Για την αρχιτεκτονική και την πολεοδομία της Αθήνας, Παπαζήση, Αθήνα 2012
- Καλαμαράς Παναγιώτης, Γωνιά Πατησίων και Στουρνάρη, Ελευθεριακή κουλτούρα, Αθήνα 2013
- Κονδύλης, Π. Η παρακμή του αστικού πολιτισμού , Θεμέλιο, Αθήνα 1991

- Μουτσόπουλος, Θ. (και επιμ.) και Αρσενίου, Ε. και Ρόμβος Τ. κ.α., Το Αθηναϊκό Underground, 1964-1983, Athens Voice, Αθήνα, 2012
- Μπιτσάκης, Ε. «Ο χαρακτήρας και η κοινωνική λειτουργία της ουτοπίας», Στάχυ, Αθήνα, 1995
- Παπαζαχαρίου Ε. Ζάχος, ΣΤΑ ΕΞΑΡΧΕΙΑ ΤΟ '80, ΣΤΕΡΕΩΜΑ, Αθήνα 2017
πολιτική και κουλτούρα στο ανταγωνιστικό κίνημα στην Ελλάδα (1974-1998) Ναυτίλος, Θεσσαλονίκη, 2015
- Σαρηγιάννης Μ. Γεώργιος, Εξέλιξη-πολεοδομία-μεταφορές, Συμμετρία, Αθήνα 2000
- Σούζας Νίκος, «στάματα να μιλάς για θάνατο μωρό μου» πολιτική και κουλτούρα στο ανταγωνιστικό κίνημα στην Ελλάδα (1974-1998) Ναυτίλος, Θεσσαλονίκη, 2015
- Σταυρίδης, Σ., Από την πόλη οθόνη στην πόλη σκηνή, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2009
- Σταυρίδης, Σ., «Ο χώρος της τάξης και οι ετεροτοπίες», Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006
- Τσαγκαράτος Σπύρος, Πολεοδομικά τετράδια, Νεφέλη, Αθήνα 2001
- Φουκώ, Μισέλ Επιτήρηση και Τιμωρία: Η Γέννηση της Φυλακής, Κέδρος, Αθήνα, 1976
- Φουκώ, Μισέλ Η Μικροφυσική της Εξουσίας, Ύψιλον, Αθήνα, 1991
- Χριστάκης Λεωνίδας Παράβαση, Αναφορές επάνω σε θέματα παραβατικών εκφράσεων στις διάφορες μορφές συμπεριφοράς, συγγραφής και τέχνης, Τυφλόμυγα, Αθήνα 2007
- Χριστάκης Λεωνίδας, Τα Εξάρχεια δεν υπάρχουν στην ιστορία, στο χάρτη, στη ζωή. Αθήνα: Τυφλόμυγα, Αθήνα, 2008
- Χριστάκης Λεωνίδας, Χάος και κουλτούρα, Απόπειρα, Αθήνα, 1983

Προπτυχιακές εργασίες (διαλέξεις/ερευνητικές/διπλωματικές):

- Αθανασίου, Αθανάσιος Γ., Θέση κατοικίας και οικειοποίηση του κέντρου της Αθήνας, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2010
- Αντωνοπούλου, Νικολέττα, Κρίση κατοικίας στο κέντρο της Αθήνας, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2013
- Βαρουξάκη Ελίνα, Ρεαλιστική ουτοπία: το σενάριο κατοίκησης Hababusch από τη Βαϊμάρη στην Αθήνα, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2020
- Βούκια, Μαρία Β. Α. Ζαμάνη, Γραμματική Α., Κέντρο γειτονιάς για την περιοχή των Εξαρχείων, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2012
- Γκίκα, Αλίκη, Ελεύθεροι χώροι & πράσινο: συλλογικές πρακτικές, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2014
- Εμμανουήλ, Νιόβη-Άννα, Nepantla / Εν-διάμεσα: ένα φεμινιστικό κέντρο στα Εξάρχεια, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2020
- Καμσής Δημοσθένης, Δημιουργία ντοκιμαντέρ με τίτλο «Αντιεξουσιαστικά γεγονότα: Η Αθήνα στην δεκαετία του 80'» με θέμα την παρουσίαση σημαντικών κοινωνικοπολιτικών δρώμενων στον χώρο της άκρας αριστεράς στην δεκαετία του 80', Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2022
- Κορρέ, Φωτεινή, Θηλυκότητα, νόμος και τάξη: αστυνόμευση του σώματος σε μία πόλη που αλλάζει, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2020
- Μαστρογιάννη, Αιμιλία, Ενεργοποίηση κενών σε γειτονιά των Εξαρχείων, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2016
- Μαστρογιάννη, Αιμιλία, Σταματόγιαννη, Μαρία, Αντι-φάσεις: εστίαση στα κενά των Εξαρχείων, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2013
- Μπούρου, Καρολίνα-Καλλιόπη; Μερκούρης, Αλέξανδρος, Who runs this city? τάσεις αστικού σχεδιασμού σε συνθήκες μεταπολιτικής: η περίπτωση του κέντρου της Αθήνας, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2012
- Πανιεράκης Μάριος, Το κίνημα των πλατειών ως έκφραση μιας εναλλακτικής αντίληψης περί επαναστατικής στρατηγικής: η περίπτωση της πλατείας Συντάγματος, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνιολογίας, 2015

- Πανουτσοπούλου, Βασιλική, Σύγχρονος δημόσιος χώρος: από την κοινότητα στην προσωρινή συλλογικότητα, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2014
- Παπακωνσταντίνου Ερμής, "Η άνοδος και η πτώση του κομφορμισμού - το χωρικό παράδειγμα των Αθηνών", Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πολυτεχνείο Κρήτης, 2015
- Πάτσιου, Σοφία, Η "γειτονιά των κενών" vs "τα κενά της γειτονιάς": Γεωγραφική ανάλυση προτύπων χωροθέτησης ενεργών και ανενεργών επιχειρήσεων στο κέντρο της Αθήνας, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2015

Μεταπτυχιακές εργασίες (πτυχιακές):

- Απότοσος Παντελεήμων Γεωργίου, Άμεση δημοκρατία και ελληνικές «πλατείες» του 2011: Τα διαχρονικά χαρακτηριστικά της άμεσης δημοκρατίας και η επανεμφάνισή τους μέσα από τον πολιτικό λόγο και την εσωτερική λειτουργία των «αγανακτισμένων», ΑΠΘ, Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών, 2017
- Γκόντρα Κωνσταντίνα, Αστικός χώρος σε κλοιό "πολιορκίας": Κρατικές πολιτικές (ανασφάλειας) , Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2021
- Δεμερτζή Αγγελική, Τοπική Συμβολική Οικονομία και Αστικοί Μετασχηματισμοί: Εξάρχεια, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2016
- Ζάχου Μαρία-Καρολίνα, Ζητήματα κατοίκησης : σκιαγραφώντας μετασχηματισμούς και χαρακτηριστικά της μισθωμένης κατοικίας στην Αθήνα, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2019
- Λέντζα Ιφιγένεια, Η ιδέα της Αυτοδιαχείρισης: Οι καταλήψεις ιδιωτικών ιδιοκτησιών στην Ελλάδα και οι δυνατότητες νομικής προστασίας των εμπλεκομένων, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2016
- Λιάλιος Γεώργιος, Μεταλλαγές στην ιδιοκτησία ακινήτων στο κέντρο της Αθήνας τη δεκαετία της οικονομικής κρίσης (2009-2018). Η περίπτωση των Εξαρχείων, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2021
- Μαρκαντά Ράνια, Βία, Εξουσία και Χώρος: Ζητήματα Εξέγερσης. Η περίπτωση του Δεκέμβρη 2008, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2015

- Ναούμη Πολυδώρα, Εξάρχεια: Χώρος Αναρχίας & Ανασφάλειας, Διπλωματική Εργασία, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο Τμήμα Γεωγραφίας 2014
- Ραμίρεζ Ροντρίγκεζ, Καταλήψεις αστικού χώρου και μετατροπή σε κοινωνικά κέντρα, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2021
- Σταΐκος Γεωργιος, Η φυσιογνωμία των «δυσάρεστων χρήσεων» στον πολεοδομικό ιστό του συγχρόνου αστικού χώρου. περίπτωση μελέτης δήμος Αθήνας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών «πολεοδομία - χωροταξία», 2012
- Φατούρου, Αλίκη, Οι επιπτώσεις της οικονομίας διαμοιρασμού στα ακίνητα. Η περίπτωση της Airbnb στην Αθήνα, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2018

Διδακτορικές εργασίες:

- Ιωάννου, Δημήτριος, Εξάρχεια 1974-2004 : Σχεδιάσματα μιας Ντελεζιανής γεωγραφίας, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2016
- Πούλιος, Δημήτριος, Πόλεις σε Κρίση: Πολιτικές, πολιτικά υποκείμενα, διακυβέρνηση και πολεοδομική πρακτική στην Αθήνα και την Βαρκελώνη (2007-2019), Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2021
- Σαμαρίνης, Πασχάλης, Χωρικές πολιτικές και λόγος για την πόλη την περίοδο της δικτατορίας (1967-1974). Τομές και συνέχειες στη διαδικασία συγκρότησης του ελληνικού αστικού χώρου, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2014
- Σούζας Νίκος, Πολιτικές και πολιτισμικές διαστάσεις των κοινωνικών κινήματων: Η περίπτωση του ανταγωνιστικού κινήματος στην Ελλάδα (1974-1998) ΕΚΠΑ Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, 2014

Άρθρα

Άλφα

- «Ήταν απλά μια καλή αρχή» φύλλο 11, 3/6/1995, σ. 3
<https://libertarianarchive.gr/archive/item/12138?lang=el>

LIFO

- Είναι τα Εξάρχεια η καλύτερη συνοικία για να ζεις
<https://www.lifo.gr/various/einai-ta-exarheia-i-kalyteri-synoiikia-gia-na-zeis> 26.12.2012
- Αντωνόπουλος Θοδωρής, Εξάρχεια: Μια ιστορία έρωτα & αμφισβήτησης για το καθ' ἑξιν ατίθασο αθηναϊκό «γαλατικό χωριό»
<https://www.lifo.gr/culture/arxaiologia/exarheia-mia-istoria-erota-amfisbittis-gia-kath-exin-atithaso-athinaiko> 6.12.2017
- Αντωνόπουλος Θοδωρής, «Κοινωνικά Απόβλητα» : μια μνημειώδης έκδοση για την αθηναϊκή πανκ σκηνή από το '79 μέχρι σήμερα
<https://www.lifo.gr/culture/vivlio/koinonika-apoblita-mia-mnimeiodis-ekdosi-gia-tin-athinaiki-pank-skini-apo-79-mehri> 30.11.2015
- «Η Ελληνίδα τρανσέξουαλ ακτιβίστρια που έσπασε τα σεξουαλικά ταμπού» <https://www.lifo.gr/arxeio/i-ellinida-transexoyal-aktibistria-poy-espase-ta-sexoyalika-tampoy> 10.5.2013
- Τσιτιρίδης Γιώργος, Πανκ, πρέζα, τέχνη: Η άγρια ιστορία του Μιχάλη Ηλίου ή Μπλάκυ, που πέθανε πριν από λίγες μέρες, απολύτως μόνος,
<https://www.lifo.gr/culture/photography/pank-preza-tehni-h-agria-istoria-toy-mihali-ilioy-i-mplaky-poy-pethane-prin-apo> 9.2.2021
- Πανταζόπουλος Γιάννης, Έτσι θα γίνει η Πλατεία Εξαρχείων μόλις ολοκληρωθούν τα έργα στο μετρό <https://www.lifo.gr/now/greece/etsi-tha-ginei-i-plateia-exarheion-molis-oklirothoyn-ta-erga-sto-metro> 12.11.2023

Newsbeast

- Η μυστική δράση της ΕΥΠ στα Εξάρχεια. Πώς δρουν και κινούνται οι μυστικές υπηρεσίες στην περιοχή
<https://www.newsbeast.gr/greece/arthro/250421/i-mustiki-drasi-tis-eup-sta-exarheia> 26.10.2011
- «Θέλουμε αστυνόμευση στα Εξάρχεια, όχι καταστολή» Οι κάτοικοι της περιοχής ζητούν την παρέμβαση της Πολιτείας
<https://www.newsbeast.gr/society/arthro/145655/theloume-astunomeusi-sta-exarheia-ohi-katastoli> 28.03.2011
- Έξω η πρέζα από τα Εξάρχεια! ΔΕΙΤΕ: Την κατάσταση στα χέρια τους πήραν οι κάτοικοι της περιοχής
<https://www.newsbeast.gr/society/arthro/134862/exo-i-preza-apo-ta-exarheia> 04.03.2011
- Εξάρχεια, η γειτονιά της αμφισβήτησης που έγινε η γειτονιά της ασυδοσίας
<https://www.newsbeast.gr/weekend/arthro/2060700/exarchia-i-gitonia-tis-amfisvittis-pou-egine-i-gitonia-tis-asidosias> 13.12.2015

- Σοβαρά επεισόδια στα Εξάρχεια μετά τη πορεία αλληλεγγύης στο Ν. Ρωμανό <https://www.newsbeast.gr/society/arthro/763188/sovara-epeisodia-sta-exarheia-meta-ti-poreia-allileggus-sto-n-romano>
03.12.2014
- Το κολασμένο τριήμερο της Αθήνας που λίγο έλειψε να βγάλει τον στρατό στους δρόμους <https://www.newsbeast.gr/weekend/arthro/2052401/to-kolasmeno-triimero-tis-athinas-pou-ligo-elipse-na-vgali-ton-strato-stous-dromous>
06.12.2015

iefimerida

- Πέντε χρόνια πριν... Όταν ο Αλέξης Γρηγορόπουλος έπεφτε νεκρός στα Εξάρχεια <https://www.iefimerida.gr/news/133721/%CF%80%CE%AD%CE%BD%CF%84%CE%B5-%CF%87%CF%81%CF%8C%CE%BD%CE%B9%CE%B1-%CF%80%CF%81%CE%B9%CE%BD-%CE%BF%CF%84%CE%B1%CE%BD-%CE%BF-%CE%B1%CE%BB%CE%AD%CE%BE%CE%B7%CF%82-%CE%B3%CF%81%CE%B7%CE%B3%CE%BF%CF%81%CF%8C%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82-%CE%AD%CF%80%CE%B5%CF%86%CF%84%CE%B5-%CE%BD%CE%B5%CE%BA%CF%81%CF%8C%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%B1-%CE%B5%CE%BE%CE%AC%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%B9%CE%B1>
06.12.2013
- Σημαδεμένα κτίρια - «στόχους» στα Εξάρχεια είχε σε χάρτη η Χρυσή Αυγή <https://www.iefimerida.gr/news/134354/%CF%83%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CE%B4%CE%B5%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CE%B1-%CE%BA%CF%84%CE%AF%CF%81%CE%B9%CE%B1-%C2%AB%CF%83%CF%84%CF%8C%CF%87%CE%BF%CF%85%CF%82%CF%8B-%CF%83%CF%84%CE%B1-%CE%B5%CE%BE%CE%AC%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CE%B5%CE%AF%CF%87%CE%B5-%CF%83%CE%B5-%CF%87%CE%AC%CF%81%CF%84%CE%B7-%CE%B7-%CF%87%CF%81%CF%85%CF%83%CE%AE-%CE%B1%CF%85%CE%B3%CE%AE-%CE%B5%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CE%BD%CE%B1> 10.12.2013
- Τέλος εποχής για το ιστορικό Μπαρ των Εξαρχείων «Mo Better»: Εκεί όπου τα μπλουζ επί 23 έτη δεν ήταν ποτέ θλιμμένα <https://www.iefimerida.gr/news/149282/%CF%84%CE%AD%CE%BB%CE%BF%CF%82-%CE%B5%CF%80%CE%BF%CF%87%CE%AE%CF%82-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF-%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%BC%CF%80%CE%B1%CF%81-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B5%CE%BE%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CF%89%CE%BD-%C2%ABmo-better%C2%BB-%CE%B5%CE%BA%CE%B5%CE%AF-%CF%8C%CF%80%CE%BF%CF%85-%CF%84%CE%B1>

%CE%BC%CF%80%CE%BB%CE%BF%CF%85%CE%B6-
%CE%B5%CF%80%CE%AF-23-%CE%AD 31.03.2014

Thetoc

- Σπυρόπουλος Παναγιώτης οι «μισθωμένοι μπαχαλάκηδες» και η έρευνα της ΕΛ.ΑΣ. <https://www.thetoc.gr/koinwnia/article/oi-misthwmenoi-mpaxalakides-kai-i-ereuna-tis-elas/> 19.4.15
- Κατσαμπέκη Ελένη Αλέξανδρος Γρηγορόπουλος, ετών 15 <https://www.thetoc.gr/koinwnia/article/aleksandros-grigoropoulos-etwn-15/> 6.12.14

thebest

- Έφοδος στη Στέκι Μεταναστών στα Εξάρχεια <https://www.thebest.gr/article/15569-#:~:text=%CE%88%CF%86%CE%BF%CE%B4%CE%BF%20%CF%83%CF%84%CE%B1%20%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%B5%CE%AF%CE%B1%20%CF%84%CE%BF%CF%85%20%CE%A3%CF%84%CE%B5%CE%BA%CE%B9%CE%BF%CF%8D,%CE%B1%CF%81%CE%BA%CE%B5%CF%84%CE%AC%20%CE%AC%CF%84%CE%BF%CE%BC%CE%B1%20%CF%80%CE%BF%CF%85%20%CE%B2%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%BD%20%CE%B5%CE%BA%CE%B5%CE%AF.>
06.05.2010

TO ΒΗΜΑ

- Λαμπρόπουλος Γ. Βασίλης Η ΕΥΠ είχε... μπαρ στα Εξάρχεια [https://www.tovima.gr/2013/11/27/society/i-eyp-eixe-mpar-sta-eksarxeia/#:~:text=%CE%97%20%CE%BB%CE%B5%CE%B9%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B1%20%CF%84%CE%BF%CF%85%20%CE%BC%CF%80%CE%B1%CF%81%20%CE%AE%CF%84%CE%B1%CE%BD,\(OLAF\)%20%CF%84%CE%B7%CF%82%20%CE%95%CF%85%CF%81%CF%89%CF%80%CE%B1%CF%8A%CE%BA%CE%AE%CF%82%20%CE%95%CE%BD%CF%89%CF%83%CE%B7%CF%82.](https://www.tovima.gr/2013/11/27/society/i-eyp-eixe-mpar-sta-eksarxeia/#:~:text=%CE%97%20%CE%BB%CE%B5%CE%B9%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B1%20%CF%84%CE%BF%CF%85%20%CE%BC%CF%80%CE%B1%CF%81%20%CE%AE%CF%84%CE%B1%CE%BD,(OLAF)%20%CF%84%CE%B7%CF%82%20%CE%95%CF%85%CF%81%CF%89%CF%80%CE%B1%CF%8A%CE%BA%CE%AE%CF%82%20%CE%95%CE%BD%CF%89%CF%83%CE%B7%CF%82.) 27.11.2013
- Νικολόπουλος Ι Οι φυλές των τριών (αναρχικών) καταλήψεων <https://www.tovima.gr/2008/12/18/society/oi-fyles-twn-triwn-anarxikwn-katalipsewn/> 18.12.2008
- ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ ΤΟΥ 2008 – ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ «Σκηνικό πολέμου» για ημέρες σε όλη τη χώρα <https://www.tovima.gr/2009/12/05/politics/b-dekembrios-toy-2008-to-xroniko-b-br-skiniko-polemoy-gia-imeres-se-oli-ti-xwra/>
05.12.2009

NEWS.GR

- Συγκέντρωση στα Εξάρχεια κατά της υποβάθμισης της περιοχής <https://www.news.gr/ellada/koinonia/article/153974/sygkentroshe-sta-exarheia-kata-ths-ypovathmishs-ths.html> 05.06.2014

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ

- Χαντζόπουλος Κωνσταντίνος Οδός Στουρνάρη, ο δρόμος-σύμβολο μιας μάχης που δεν πρέπει να χαθεί <https://www.kathimerini.gr/life/city/814481/odos-stournari-o-dromos-symvolo-mias-machis-poy-den-prepei-na-chathei/> 09.05.2015
- Ρουσάνογλου Νίκος 100 διαμερίσματα στα Εξάρχεια αγόρασε Κινέζος επενδυτής <https://www.kathimerini.gr/economy/local/931298/100-diamerismata-sta-exarcheia-agorase-kinezos-ependytis/> 19.10.2017
- Αθηνάκης Δημήτρης Εξάρχεια: Να ζει κανείς ή να μη ζει; <https://www.kathimerini.gr/k/k-magazine/939704/exarcheia-na-zei-kaneis-i-na-mi-zei/> 18.12.2017
- Σουλιώτης Γιάννης Μπιζνες αναρχικών με πρόσφυγες στα Εξάρχεια <https://www.kathimerini.gr/investigations/973780/mpiznes-anarchikon-me-prosfyges-sta-exarcheia/#:~:text=T%CE%BF%20%CE%B2%CF%81%CE%AC%CE%B4%CF%85%20%CF%84%CE%B7%CF%82%2012%CE%B7%CF%82%20%CE%99%CE%BF%CF%85%CE%BD%CE%AF%CE%BF%CF%85,%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%82%20%CE%BC%CE%AD%CF%87%CF%81%CE%B9%20%CF%84%CE%B7%CE%BD%20%CE%BF%CE%B4%CF%8C%20%CE%A3%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BD%CE%AC%CF%81%CE%B7.> 09.07.2018
- Σουλιώτης Γιάννης Η απρόσεκτη «μαφία» των Εξαρχείων <https://www.kathimerini.gr/investigations/956751/i-aprosekti-mafia-ton-exarcheion/> 01.04.2018
- Σουλιώτης Γιάννης Το «γραφείο» στα Εξάρχεια και το... ντελίβερι ναρκωτικών <https://www.kathimerini.gr/society/561103606/to-grafeio-sta-exarcheia-kai-to-nteliveri-narkotikon/#:~:text=%CE%9F%CF%80%CF%89%CF%82%20%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%AD%CE%BA%CF%85%CF%88%CE%B5%2C%20%CF%84%CE%BF%20%2C%AB%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%B5%CE%AF%CE%BF%2C%BB,%CE%BF%CE%B4%CF%8C%20%CE%99%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CF%8D%2C%20%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD%20%CE%91%CE%B3%CE%B9%CE%BF%20%CE%A0%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B5%CE%BB%CE%B5%CE%AE%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%B1.> 05.10.2020
- Ο Αλ. Γρηγορόπουλος νεκρός από πυρά αστυνομικού <https://www.kathimerini.gr/k/100yk/1061423/o-al-grigoropoylos-nekros-aro-pyra-astynomikoy/> 6.12.2008
- Architects' office attacked over Exarchia design <https://www.ekathimerini.com/news/1232384/architects-office-attacked-over-exarchia-design/> 23.02.2024

NewsIT

- Σπίτια σε τιμή... κόστους – Βουτιά στις τιμές των ακινήτων ως και 70% κάτω από την αντικειμενική <https://www.newsit.gr/oikonomia/spitia-se-timi-kostoys-voyfia-stis-times-ton-akiniton-os-kai-70-kato-apo-tin-antikeimeniki/1611870/> 08.05.2014

ΠΡΩΤΟ ΘΕΜΑ

- «Κλείδωσε» η επέκταση του μετρό
<https://www.protothema.gr/greece/article/403541/kleidose-i-epektasi-tou-metro/> 19.08.2014

Cnn greece

- Καραμήτρου Μίνα Ξύλο κατά εμπόρων ναρκωτικών από αναρχικούς στα Εξάρχεια <https://www.cnn.gr/ellada/story/46235/xylo-kata-emporon-narkotikon-apo-anarxikoys-sta-exarxeia-vid> 13.9.2016
- Πλιάκος Κώστας Εξάρχεια: Μόνοι τους οι πολίτες δίνουν τη μάχη κατά των εμπόρων ναρκωτικών
<https://www.cnn.gr/focus/story/35570/exarxeia-monoi-toys-oi-polites-dinoy-n-ti-maxi-kata-ton-emporon-narkotikon> 14.06.2016

Η μηχανή του χρόνου

- Η «Επιχείρηση Αρετή» και «Άβατο ανομίας τα Εξάρχεια». Πότε και πώς βγήκαν αυτές οι φράσεις. Οι «μάχες» της Πλατείας Εξαρχείων στα 80's
<https://www.mixanitouxronou.gr/i-epicheirisi-areti-kai-anato-anomias-ta-exarcheia/>
- Το παλαιό Χημείο στα Εξάρχεια αποκαλύπτει το μυστικό του: Ο ασύρματος του κτιρίου μετέδιδε μηνύματα στην κατοχή και η κεραία είναι ακόμα στη θέση της... <https://www.mixanitouxronou.gr/to-paleo-chimio-sta-exarchia-epanalitourgia-ke-mas-apokalipti-ta-mistika-tou-o-asirmatos-tou-ktiriou-metedide-stin-katochi-minimata-stin-exoristi-kivernisi-ke-apo-eki-xekinisan-polles-fititikes-kinito/>
- Η δολοφονία του 15χρονου Μιχάλη Καλτεζά μετά την πορεία του Πολυτεχνείου. Η μητέρα του ενημερώθηκε από τους δημοσιογράφους ...
<https://www.mixanitouxronou.gr/i-dolofonia-tou-15chronou-michali-kalteza-meta-tin-poria-tou-politechniou-i-mana-tou-enimerothike-apo-tous-dimosiografous-o-astinomikos-pou-ton-skotose-den-emine-oute-mia-mera-sti-filaki/>

Documento

- Οι πρώτες καταλήψεις, τα Εξάρχεια, οι πανκ και το τελεσίγραφο του Χρυσοχοΐδη

«Ε»

- «Ναρκωτικά: Ξεσηκώθηκαν οι Εξαρχειώτες» 4.7.1986 έντυπο αρχείο

Η Εφημερίδα των Συντακτών

- Παπαιωάννου, Τ. , “Η Πόλη του Φόβου”, ART, Η Εφημερίδα των Συντακτών, 17.06.2013
- Χατζηγεωργίου Άρης Αντιδράσεις για το «ξήλωμα» της πλατείας Εξαρχείων https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/296426_antidraseis-gia-xiloma-tis-plateias-exarheion 1.06.2021
- Κροκιδάς Αλέξης Κι όμως υπάρχουμε... οι αναρχικοί, οι μπαχαλάκηδες, οι αντι-εξουσιαστές, οι αλληλέγγυοι...
https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/220289_ki-omos-yparhoyme-oi-anarhikoi-oi-mpahalakides-oi-anti-exoysiastes-oi 24.11.19

Ελευθεροτυπία

- 59 συλλήψεις και επεισόδια για τον Πόλε 1976 έντυπο αρχείο
- Επεισόδια, συλλήψεις στην εκδήλωση για τον Πόλε 1976 έντυπο αρχείο
- «Εξάρχεια 1984-2007: Η ιστορία ενός ψευδοκράτους», Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 2007 έντυπο αρχείο
- Περιοδικό «Έψιλον» της Ελευθεροτυπία «30 χρόνια μάχες με τη 'σκόνη'», 1982 έντυπο αρχείο

ΕΘΝΟΣ

- 21η Απριλίου 1967: Ποιο ήταν το τέλος των πραξικοπηματιών
<https://www.ethnos.gr/history/article/204460/21hapriliou1967poiohtantotelostonpraxikophmationpoioipethanansthzestasiatoyspitiotytoypoiosaytoktonhsekaipoiosefygeapothermoplhxia> 21.04.2022

Διαδικτυακές πηγές:

- <https://archive.ert.gr/77490/> ΜΗΧΑΝΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΛΟΓΟΚΡΙΣΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΧΟΥΝΤΑΣ
- <https://romvos.wordpress.com/>
- <https://archive.istorima.org/interviews/EL-10617> «Η Οκτάνα ήταν ενότητα, αλληλεγγύη, ελευθερία!»: Η ιστορία ενός αναρχικού»
- <https://voidnetwork.gr/>
- <http://www.iospress.gr/ios2007/ios20070513.htm>
- <https://foucault.info/documents/heterotopia/foucault.heteroTopia.en/>
- Εφημερίδα δρόμου «Απατρίς», φύλλο 21, Απρίλιος 2013
https://issuu.com/apatris_news/docs/apatris_21_web

- <https://www.inexarchia.gr/city-guide/sylogoi-organoseis/nosotros>
- <https://oximetrostinplateiaexarcheion.com/>

Σε όλα τα άρθρα η τελευταία προβολή/επίσκεψη έγινε τον Απρίλιο του 2024

Κατάλογος εικόνων:

1. Φωτογραφία από ομαδική έκθεση για τα Εξάρχεια
<https://www.koutipandoras.gr/article/exarcheia-i-plateia-pou-katoikoume-omadiki-ekthesi-fotografias-sto-palio-bibliotheque/>
2. <https://www.in2life.gr/features/notes/article/1005474/spanies-fotografies-apo-ta-exarheia.html>
3. <https://www.ert.gr/ert-arxeio/apokatastasi-tis-dimokratias-24-ioylioy-1974-2/>
4. <https://www.athenssocialatlas.gr/%CE%AC%CF%81%CE%B8%CF%81%CE%BF/x%CF%89%CF%81%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82-%CF%83%CF%87%CE%B5%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82/>
5. <https://www.athenssocialatlas.gr/%CE%AC%CF%81%CE%B8%CF%81%CE%BF/x%CF%89%CF%81%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82-%CF%83%CF%87%CE%B5%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82/>
6. Τσαγκαράτος Σπύρος, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΑ ΤΕΤΡΑΔΙΑ, Νεφέλη, Αθήνα 2001
7. Τσαγκαράτος Σπύρος, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΑ ΤΕΤΡΑΔΙΑ, Νεφέλη, Αθήνα 2001
8. Τσαγκαράτος Σπύρος, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΑ ΤΕΤΡΑΔΙΑ, Νεφέλη, Αθήνα 2001
9. Τσαγκαράτος Σπύρος, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΑ ΤΕΤΡΑΔΙΑ, Νεφέλη, Αθήνα 2001
10. <https://left.gr/news/h-diki-prin-48-hronia-ton-praxikopimation-tis-hoyntas>
11. <https://www.protoporia.gr/pole-rolf-to-onoma-moy-einai-an8rwpos-9789608044005.html>
12. <https://www.kathimerini.gr/world/561445267/i-ekdosi-toy-rolf-pole-sti-germania/>
13. <https://www.afirimenos.com/2023/04/242023.html>
14. <https://dromospoihs.gr/2019/03/17/nikolas-asimos/>
15. <https://www.documentonews.gr/article/oi-prwtes-katalhpseis-ta-exarheia-oi-pank-kai-to-telegrafo-toy-xrysoxoidh/>
16. Καμσής Δημοσθένης, Δημιουργία ντοκιμαντέρ με τίτλο «Αντιεξουσιαστικά γεγονότα: Η Αθήνα στην δεκαετία του 80'» με θέμα την παρουσίαση σημαντικών κοινωνικοπολιτικών δρώμενων στον χώρο της άκρας αριστεράς στην δεκαετία του 80', Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2022

17. <https://www.documentonews.gr/article/oi-prwtes-katalhpseis-ta-exarxeia-oi-pank-kai-to-telesigrafo-toy-xrysoxoidh/>
18. <https://www.facebook.com/189123331108383/photos/1976-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CF%84%CF%83%CE%B1%CF%86-%CE%BC%CE%B5-%CF%84%CE%B1-%CE%BC%CF%80%CE%B9%CE%BB%CE%B9%CE%AC%CF%81%CE%B4%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%80%CE%BF%CE%B9%CE%BF%CF%82-%CE%B4%CE%B5%CE%BD-%CE%AD%CF%87%CE%B5%CE%B9-%CF%80%CE%AC%CE%B5%CE%B9-%CE%B5%CE%BA%CE%B5%CE%AF-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%8C%CF%87%CE%B9-%CE%BC%CF%8C%CE%BD%CE%BF/1138036786217028/>
19. <https://www.news247.gr/afieromata/nekros-15-eton-o-kaltezas-ki-o-atimoritos-enstolos-fonias-tou/>
20. <https://www.mixanitouxronou.gr/i-epicheirisi-areti-kai-avato-anomias-ta-exarcheia/>
21. <https://enallaktikos.gr/i-katalipsi-toy-chimeioy-to-1985-kai-i-exodos/>
22. Λέντζα, Ιφιγένεια, Η ιδέα της Αυτοδιαχείρισης: Οι καταλήψεις ιδιωτικών ιδιοκτησιών στην Ελλάδα και οι δυνατότητες νομικής προστασίας των εμπλεκομένων, Μεταπτυχιακή εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2016
23. Καμσής Δημοσθένης, Δημιουργία ντοκιμαντέρ με τίτλο «Αντιεξουσιαστικά γεγονότα: Η Αθήνα στην δεκαετία του 80'» με θέμα την παρουσίαση σημαντικών κοινωνικοπολιτικών δρώμενων στον χώρο της άκρας αριστεράς στην δεκαετία του 80', Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2022
24. Λέντζα, Ιφιγένεια, Η ιδέα της Αυτοδιαχείρισης: Οι καταλήψεις ιδιωτικών ιδιοκτησιών στην Ελλάδα και οι δυνατότητες νομικής προστασίας των εμπλεκομένων, Μεταπτυχιακή εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2016
25. <https://www.toperiodiko.gr/26-%CF%87%CF%81%CF%8C%CE%BD%CE%B9%CE%B1-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B1%CE%B8%CF%8E%CF%89%CF%83%CE%B7-%CE%BC%CE%B5%CE%BB%CE%AF%CF%83%CF%84%CE%B1-%CF%84%CE%B1-%CE%B3%CE%B5%CE%B3%CE%BF/%CE%B5%CE%AF%CE%BC%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B5-%CE%BF-%CE%B1%CE%BD%CE%B8%CF%8C%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CE%BD%CE%B5%CE%BF%CE%BB%CE%B1%CE%AF%CE%B1/>
26. <https://www.archetype.gr/blog/arthro/platia-exarchion-2003-anamnesis-apo-mia-idiotipi-diavouleusi-kai-mia-chrisimi-gia-emas-simera-episimansi-i-kinisi-kai-i-stasi>
27. <https://www.alerta.gr/archives/26981>
28. <https://voidnetwork.gr/>
29. <https://www.inexarchia.gr/city-guide/sylogoi-organoseis/nosotros>

30. <https://www.mixanitouxronou.gr/tag/decadance/>
31. <https://www.facebook.com/indiefreefestival/>
32. https://www.alfavita.gr/koinonia/275578_fotografia-apo-ta-exarheia-simera-einai-toy-2008
33. <https://www.ertnews.gr/eidiseis/mono-sto-ertgr/to-xroniko-tis-dolofonias-tou-aleksandrou-grigoropoulou-stis-6-dekemvriou-2008/>
34. <https://www.flickr.com/photos/narfotos/4068571886/in/photostream/>
35. <https://www.pressenza.com/el/2021/05/mais-2021-10-xronia-apo-to-kinima-ton-plateion/>
36. https://www.facebook.com/AntiexousiastikiKinisiAthinas/?locale=el_GR
37. <https://www.in.gr/2022/08/09/greece/eksarxeia-ekso-metro-apo-tin-plateia-tetameno-klima-kinitopoiiseis-kai-entoni-parousia-mat/>
38. <https://www.tensearchitecture.net/>
39. Καμσής Δημοσθένης, Δημιουργία ντοκιμαντέρ με τίτλο «Αντιεξουσιαστικά γεγονότα: Η Αθήνα στην δεκαετία του 80'» με θέμα την παρουσίαση σημαντικών κοινωνικοπολιτικών δρώμενων στον χώρο της άκρας αριστεράς στην δεκαετία του 80', Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2022
40. <https://www.cnn.gr/focus/story/35570/exarxeia-monoi-toys-oi-polites-dinoyn-ti-maxi-kata-ton-emporon-narkotikon>
41. <https://athens.indymedia.org/post/1446674/>